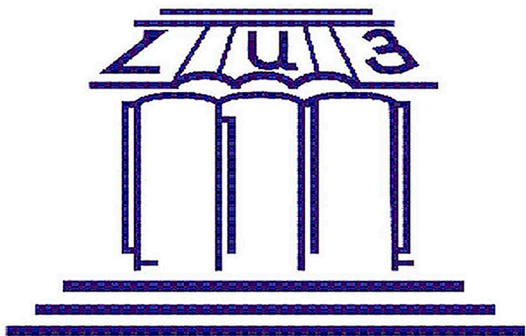

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ա. ԿՐԱՎՋԵՆԿՈ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՍԱՔՈՆ ԿԱՐՄԻՐ ԲԱՆԱԿԱՅԻՆ ԴԱՐՁԱՎ

Ս Խ Շ Մ ԺՈՂՈՎՈՒՐՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՄՈՍԿՎԱ

1925

ARM.
12-181

891.71
4-95

19 NOV 2010
25 SEP 2008

№ ԽՈՐՀՐԳԱՅԻՆ ԳՊՐՈՑԻ ԳՐԱԾԱՐԳ 8

Ա. ԿՐԱՎՉԵՆԿՈ

А. КРАВЧЕНКО.
КАК САША СТАЛ КРАСНОАРМЕЙЦЕМ.
НА АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ.

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՍԱՔՈՆ
ԿԱՐՄԻՐ ԲԱՆԱԿԱՅԻՆ ԴԱՐՁԱՎ

1932
№ 12

Թարգ. Մ. ԲԱՐՆՈՒԴԱՐՅԱՆԻ

Центральное Издательство Народов Союза С. С. Р.
Москва, Никольская, 10.

ՕԽԶՄ ԺՈՂՈՎՈՒՐՆԵՐԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ
ՎՈՍԿՐԱԿ 1925

Книга набрана и отпечатана в 3-й
типографии Госиздата С. С. Р. Арме-
нии. Москва, Армянский пер., 2.
В количестве 5000 экземпляров.
Главлит № 49703.

ԱՅՍ ԳՐԻՈՒԹՅՈՒՆ ԶԱՎՐՎՈՒՄ Ե
1917 ԹՎԻ ՀՈՒՏԵՄԲԵՐԻՑ ՀԵՏՈ
ԾՆՎԱԾ ԲՈԼՈՐ ՅԵՐԵՄԱՆԵՐԻՆ.

1. ՓՈՔՐԻԿ ՊԱՐԱՆԱԳՈՐԾԸ.

Կ. գետի բարձր ափին ցիր ու ցան ընկած
 Ե ի. գյուղը: Անկարգ, խառն ի խուռն, ղեպի բը-
 լուրներն ու ձորակները ցրիվ եկած խրճիթները
 կարծես փախչում են միմյանցից: Յերևում Ե,
 վոր այսպեղ բնակություն հաստատելիս, ամեն
 մեկը մտածել Ե միայն իր մասին:

Ջմեռ Ե: Ջյունի գեղերը համարյա տակով
 են արել խրճիթները՝ կտրել իրարից: Յերբ յե-
 րեկոյան մութն ընկնում Ե, գյուղը բոլորովին
 կորչում Ե խավարի մեջ. յերբեմն-յերբեմն մի
 խրճիթում ճրագ Ե վառվում, մի քիչ վառվում
 Ե և ապա հանգչում:

Բայց ինչ կարիք կա խրճիթներում ճրագ
 վառելու: Համարյա բոլոր տղամարդիկ գերմա-
 նական պատերազմն են գնացել, տանը միայն
 ծերեր, կանայք և յերեխաներ են մնացել: Յերե-
 կը տան զործերը տեսնելուց նրանք հոգնած են
 լինում և յերեկոյան աշխատում են հավերի հետ
 միաժամանակ պառկել քնելու: Միայն մի խրճի-
 թում գրեթե ամբողջ գրչերը ճրագ Ե վառվում,

վոր շատ ուշ են հանգցնում և առավոտյան կանուխ վառում: Այդ խրճիթը հարուստ ռամիկ թաթոս Մանուչարյանի բակումն է: Ամբողջ շրջակա նահանգը նրան ճանաչում է: Նա գնում է գյուղացիների բերքը, իսկ ամենից շատ—կանեփ: Մանուչարյանը կանեփը հենց իր տանն էլ մշակում է, պարան վոլորում և քաղաքում լավ գնով ծախում:

Ինքը Մանուչարյանը պարան չի վոլորում. այդ աշխատանքի համար նա յերեք տղա ունի, անչափահաս տղաներ—8 մինչև 14 տարեկան: Ավելի մեծերին Մանուչարյանը չի սիրում. «նրանց հետ զալմաղալը շատ է», իսկ այս փոքրիկները հնազանդ են, ինչ վոր նա ստիպում է, սուս ու փուս անում են:

Այդ յերեխաները աշխատում են և բնակվում յետեվի բակում գտնվող մի փոքրիկ սենյակում: Փոքրիկ պատուհանը հաղիվ հազ լույս է ներս թողնում, իսկ առավոտյան և յերեկոյան մուր տարածող ճրագն է վառվում: Յերեխաների թոքերի համար շունչ քաշելը ծանր է, բայց այստեղ կանեփի թոզն էլ կա, վոր ամբողջ սենյակը լցրել է և զիշեր ցերեկ ամպի պես կանգնել: Առավոտյան վեց ժամից մինչև զիշերվա տասն ու մեկը փոքրիկ ձեռները կանեփ են գզում, վոլորում և թուկ շինում: Դուրս

գալ, թարմ ող ծծել, ազատ շունչ քաշել չի կարելի—յերեխաները շոր չունեն. պատռտած ցնցոտիներն են մի կերպ ծածկում նրանց մարմինները: Մանուկների աչքերի բորբոքված կուպերն ուռած են ու փրուած, դեմքերը գունատ, մոմի պես դեղին, ձեռքերի վրա մինչև արմունկը սարսափելի վերքեր. շարունակ լարված աշխատանքից ձեռքի կաշին ճաքճքում է, և կանեփի բարակ թելերը ու չորս կողմը տարածվող կեղևի մանրիկ կտորները ճաքած տեղերն ուտում են ու վերք գոյացնում:

Առավոտյան կանուխ յերեխաներին թեթև տաքացրած ջրով ու սև հացով են կերակրում, — և այդ նախաճաշիկ է կոչվում. կեսօրին ճաշի համար պասուսա ապուր են բերում, մեջը մի քանի կարտոֆիլ, իսկ յերեկոյան դարձյալ մի մի կտոր հաց: Ամեն մեկը իր հացի պատառը մի տեղ թագցնում է,—մի գուցե հետո ավելի քսողած լինեն: Մեկ էլ—նրանք մի կուշտ քնել են ուղում: Միայն գիշերվա ժամը 11-ին, բայց պատահում է և 12-ին է տերը հանգցնում մուր տարածող ճրագը: Դրանից հետո ցերեկվա աշխատանքից տանջված յերեխաները հենց այդտեղ պառկում են կանեփի վրա և քնում: Առավոտյան վաղ, յերբ տակավին մութն է, Մանուչարյանը նրանց աշխատելու է վերկացնում:

Մանուշարյանը կնոջ ու վորդու հետ յերեք պայծառ, լույս սենյակներում ե բնակվում, ամեն ուր միւս ե ուտում, գյուղ գնալու համար յերկու ձի յե ձեռք բերել, յերկու չաղ սիրուն ձի: Մանուշարյանը պատրաստվում ե ելի յերեսխաներ վերցնել իրեն մոտ: Յերեսխաներ շատ, ինչքան ուզում յեա: Պատերազմում գյուղացիներին շատ են սպանվել, քնացել են մայրերը բազմաթիվ յերեսխաների հետ, — ինչ անեն նրանց: Յեվ Մանուշարյանը «մեղքանալով» յերեսխաներին վերցնում ե իրեն մոտ, ուտեցնում խմեցնում են նրանց, իսկ յերբեմն ել բարիանում ե — ե մի բան տալիս մորը: Հետո այդ կինը յերկար շնորհակալութուն ե անում, մինչև տիրոջ վտանները խոնարհվում:

Բոլոր յերեք տղաներին Սաքո Զաքարյանն ամենահանգիստն ե, ամենաաշխատասերը: Արդեն յերկրորդ տարին ե, վոր նա Մանուշարյանի մոտ նստած ե: Տանը նա վեցերորդն ե. ամենինց մեծը 13 տարեկան ե: Տանը բոլորը փոքրեր են — ութը, յոթը, հինգ, յերեք տարեկան յեղբայրներ, իսկ ամենափոքրիկ Մարիամը միայն յերկու տարեկան ե, մայրն ել հիվանդ: Աշխատել մայրը չի կարող. նրա վոտ աւ ձեռքը մի ինչ վոր ցավով բռնված են, իսկ յերբ գերմանացիք պատերազմում հորը սպանեցին, նրա

տունը քանդվեց, նա սկսեց մուրացիկանութուն անել: Սկզբում մայրը Սաքոյին ել հետը ման եր ածում, բայց հետո Մանուշարյանը խղճաց, վերցրեց նրան:

— Բան արա, վորդի, աշխատիր, — ասաց մայրը, յերբ վորդին գնում եր, ե լաց յեղավ: — Ել ուրիշ մարդ չկա, վոր մեր հոգսը քաշի:

Սաքոն լավ ե հիշում այդ խոսքերը ե սուս ու փուս աշխատում ե, վորքան ուժ ունի:

«Մորս պետք ե ոգնել, նրա կյանքը թեթեւացնել. — մտածում եր նա, — յերբ հայրս կար, այդպես չեր»:

Սաքոն մտաբերում եր թե ինչպես ելին ապրում հոր ժամանակ: Հարուստ չեյին, բայց կուշտ եյին, հաց միշտ լինում եր, յերկու տարի ա ուտումնարան ել եր գնում: Այնտեղ պատկերներով գրքույկներ եյին տալիս նրանց, յերկրի մասին, կենդանիների մասին, յերկրի վրա ապրող զանազան մարդկանց մասին եյին պատմում: Այժմ ել Սաքոն ուզում ե մի բան կարգալ, բայց չի կարելի: Տիրոջ աչքը միշտ նրանց վրա յե. հենց վոր մի բան ե պատահում, իսկույն գողգոռում ե, հիշոցներ թափում ե խփում ե յերեսխաներին ինչով ասես: Սաքոն միայն մի հույս ուներ, — վոր յերկրորդ յեղբայրը՝ Մանուկը կ'մեծանա, Մանուշարյանը նրան ել կվերցնի բան անելու,

այն ժամանակ հեշտ կլինի: Եւի միջերկու տաքի պետք ե համբերել:

Յերբեմն Սաքոյին մայրը այցելում եր: Սովորաբար նա մի անկշունում կանգնում եր և լաց լինում:

— Լղար ես, Սաքո ջան, ինչպես նվազ ես, չորի պես ես: Ինչի՞ց ե այդ, — չլինի՞ թե վատ են կերակրում:

— Զե, — սրտապնդվում եր Սաքոն, — լավ են կերակրում, եղ նրանից ե, վոր ողը վատ ե, ծանր: Իսկ դու ինչպես ես ապրում:

Յեվ մայրը սկսում եր իր քաղցած կյանքը պատմել:

— Հացի փշրունք, վորդիս, սկսել են քիչ տալ, ամենքն ել վատ են ապրում, ամեն ոք հաց չենք ուտում: Մեզ՝ մուրացկաններիս վրա սկսել են շներ բաց թողնել: Փոքրիկ Մարիամին փորը միշտ տանջում ե, գոնե շուտ մեռնեիր, պրծներ:

Սաքոն լսում ե այդ բոլորը, վոր ծանր քարի պես ճնշում ե նրան, իսկ մայրը միալար լալիս ե ու լալիս:

— Մոտ ժամանակս քաղցից բոլորովին կմեռնեյինք, յեթե Թաթոս Մանուշարյանը մի փութ կարտոֆիլ չուղարկեր: «Թո բախտիցն ե, — ասում ե, — խեղճ վողորմելի կին, վոր վորդիդ հեզ ե և

աշխատասեր»: Դե, Սաքո, դու լավ բան արա, այն ժամանակ բարեբարը, կարող ե պատահել, Մանուկին ել կվերցնի:

Յեվ նիհար ու վտիտ յերեսի վրա դարձյալ արցունքներ են գլորվում, կուշ յեկած ձեռքով գլխի կեղտոս թաշկինակի ծայրերն ե քաշում:

— Յես լավ եմ բանում, մայրիկ, աշխատում եմ, — կամացուկ ասում ե Սաքոն:

Յերբ մայրը գնում ե, բոլոր յերեսները, ինչպես միշտ, լուռ եմ են: Բայ, Սաքոն խոսել ե ուզում, ուզում ե մեկն ու մեկից իմանալ, թե յերբեիցե այն գարհուրելի վորջից նա դուրս կգա թե վոչ:

Յեվ Սաքոն սկսում ե բարձրաձայն յերազներ տեսնել:

— Այ, Մանուկը կգա աշխատելու, իսկ յես տուն կվերադառնամ ելի կսկսեմ ուսումնարան գնալ:

— Ինչպես չե, — պառապախանում ե նրա հարևան փոքրիկ, գանգուր Մեխակը: Վոչ մի տեղ, Սաքո, դու չես գնալ, ամեն տեղ մարդ լալիել ե ուզում, իսկ մենք լալիելու բան չունենք, բացի նրանից, ինչ վոր մեր տերն ե տալիս:

— Դու ո՞ւր պիտի գնաս, — ասում ե Գևորգը, վոր 14 տարեկան մի տղա յեր և յերրորդ տարին եր, վոր Մանուշարյանի մոտ բան եր ա-

նում:—Այստեղից մենք գնալու մի տեղ ունենք—
գերեզման: Խնջբա՞ն յերեխաներ մեռան այստեղ
—Թորոսենց Մուկուչը, Սողոմոնենց Սարգիսը,
Սահակինց Ստեփանը, բոլորին համբրել ել չի
լինիլ: Տղերքը բանում են եստեղ՝ բանում, մեկ ել
տեսար զլորվեցին: Դու ել շատ զարհուրելի ես
դարձել—ամեն կողմից վոսկորներդ ցցված են:
Շուտով, Սաքո, կմեռնես, այ ինչ:

Սարսափում ե Սաքոն, լսում ե և արագ-ա-
րագ կծուծը վրդորում:

Ել ուրիշ ի՞նչ անի:

Կարող եր պատահել, վոր Սաքոն հենց այդ
գործի վրա մեռներ՝ գյուղական հարստի ոգտին
աշխատելուց, բայց մի բախտավոր դեպք նրան
փրկեց:

2. ԼՈՒՅՄԻ ՃԱՌԱԳԱՅԹԸ.

Մի կիրակի յերեկո, յերբ գյուղացիներն ար-
դեն հավաքված էյին իրենց խրճիթներում, փողո-
ցում փոքրիկ զանգակների ձայն լսվեց: Մի մարդ
եր գնում՝ սահաակին յ'րկու ձի լծած:

Գյուղումը ո՞վ այդպես պիտի գնա:

«Յերևի եյի ուրյադիկն ե յեկել զինվորա-
ցուներ հավաքելու, բայց կարող ե լինել, վոր
նոր հարկ են դրել պատերազմի պատճառով»,
տխուր մտածում էյին գյուղացիները:

Բայց զանգակները զողանջեցին, զողանջե-
ցին, հասան ուսումնարանի մոտ և լռեցին: Սահ-
նակից մի ինչ վոր փաթաթված մարդկային
կերպարանք դուրս յեկավ և ուսումնարան մը-
տավ, իսկ նրա յետեվից մի ինչ վոր մեծ, և
արկղ ներս տարան:

Քառորդ ժամից հետո տանուտերը մի խըր-
ճիթից մյուսն եր գնում, փոքրիկ պատուհան-
ները թխթխկացնում և բղավում. «Ա՛յ տան
տերեր, ուսումնարան գնացեք, Մեծ գեղիցը
վարժուհի ե յեկել. մարդկանց կյանքի մասին ե
պատմելու, պատկերներ ե ցույց տալու»:

Մերերն ու պառաջները հայհոյեցին:

— Սատանան ե բերում զրանց այստեղ, դրանք անելու բան չունե՞ն. ի՞նչ պատմելու բան կա: Ինքներս ել ամեն բան լավ գիտենք:

— Եդ տեսնվա՞ծ բան ե, վոր տանտերերին ասումնարան կանչեն: Դե ուսումնարանը յերեխաների գնալու տեղն ե, այդպես ե. իսկ մե՞զ ինչու համար են կանչում:

Բայց յերեխաները կենդանացան, շտապ-շտապ շորերն ու վոտնամանները հագան և շուտ ամեն կողմից փոքրիկ լսմբերով դեպի ուսումնարան վազեցին: Նրանց մտիկ տալով՝ չափահասներից ել մի քանի հոգի գնացին:

Յերբ ուսուցչուհին յեկավ, Մանուշարյանի տղեքը արդեն քնած եյին: Տոն որերը նրանք միշտ այդպես եյին անցկացնում, համարյա բոլոր տոներին քնում եյին, յերբեմն մինչև անգամ չեյին վեր կենում հաց ուտելու: Յերեխաների ուժից վեր աշխատանքից տանջված մարմինները, սակավաթիվ տոն որերին հանգրստություն, քուն են պահանջում:

— Մի կուշտ քնել, — այս եր տոներին յերեխաների միակ ցանկությունը:

Տանուտերը նրանց պատուհանն ել թխթըխկացրեց: Սաքոն գարթնեց և ուսումնարան

խոսքը լսեց: Մի անգամից նա ցնցվեց, և նրա միտքը բոլորովին բորբոքվեց:

— Ինչպե՞ս ընկնեմ ուսումնարան:

Տան տերերը չկան, նրանք ամենքը Մեծ գյուղը հյուր են գնացել, շուտ չեն վերադառնա, ուսումնարան կարելի յե գնալ, բայց ինչո՞վ: Վո՞չ մի շոր չունի, վոտները բոբիկ են, իսկ մինչև ուսումնարանը բավական տեղ կա գնալու:

Սակայն Սաքոն շատ եր ուզում գնալ: Նայեց նա իր կողքին քնած յերեխաներին, հագավ պատուտած վարտիկը և կիսամերկ, փոթորկի պես, դեպի խոհանոցը սլացավ՝ կերակուր յեփող Զմրութ-բաջու մոտ:

— Զմրութ-բաջի, աղաղակեց նա, — տո՛ւր ինձ կուրտիկեղ և փափուջներդ:

— Ի՞նչի՞դ ե պետք, — զարմացավ Զմրութ-բաջին, — աղան հրամայել ե բակից դուրս չթողնել:

— Ուսումնարան եմ ուզում գնալ. լսում ես, այնտեղ պատկերներ են ցույց տալու:

— Պատկերներ, պատկերներ, — մըթմըթաց Զմրութ-բաջին. եսոր պատկերներ, իսկ վաղը քեզ քնից վեր կացնել չի լինի, պիտի շուտ աշխատանքի գնաս:

— Յես շուտ վեր կկենամ, Զմրութ-բաջի, — համոզում ե Սաքոն, — ի՛նքս վեր կկենամ, միայն թե շորդ տուր:

Մի քանի ըոպեյից հետո Սաքոն ահագին փափուկները, կանացի տաք կուրտիկն հագած, վորի թևերը ձյունի վրայից քարշ ելին գալիս, դեպի ուսումնարան եր գնում։ Ուրախությունից նրա սիրտը սաստիկ բաբախում եր։

«Իսկ աղերքը հիմա քնած են,—անցավ նրա գլխով այս միտքն իր ընկերների մասին.—Եհ, թող քնեն իրենց համար»։

Յերր Սաքոն ուսումնարան յեկավ, ամենամեծ սեսյակում լիքը ժողովուրդ եր. նստարանների, պատուհանների, հատակի վրա եյին նրստոտած, իսկ յետեւում—կանգնած եյին։ Հավաքվածները արեւածղկի սերմ եյին չոթացնում և խոսում։ Ամենքին—մեծ արկւն եր շատ հետաքրքրում, վորից հանեցին մի ուրիշ սև արկդ, վորի կողքերին խողովակներ կային։ Վարժուհին ապաց, թե դա մոգական լապտեր ե, վոր պատկերներ պիտի ցույց տա։ Ապա պատից մի մեծ կտավ կախեցին։

Սաքոյին այդ բոլորն այնպեա եր հետաքրքրում, վոր նա սկսեց ճեղքելով առաջ գնալ. այն ժամանակ միայն նա հանգստացավ, յերբ հենց լապտերի մոտ կանգնեց և մինչև անգամ շոշափեց նրան։

— Յերկաթից ե, — հասկացավ Սաքոն. — Եղինչպե՞ս նա պատկերներ պիտի ցույց տա։

Դրա մասին Սաքոն ուզում եր վարժուհուն հարցնել, բայց վարժուհին հենց այդ ժամանակ ամենքին ապաց, թե պետք ե լուել, վորովհետև սկսում ե պատմել և պատկերներ ցույց տալ։

Ամենքը լռեցին։

Վարժուհին սկսեց պատմել, թե միշտ ել մարդիկ այնպեա չեն յեղել, ինչպեա այժմ են, միշտ ել այնպեա չեն ապրել, ինչպեա մեր որերում։ Նրանց նախկին կյանքը սարսափելի և անհրապույր ե յեղել, զազանների կյանքից քիչ բանով ե տարբերվել։

Յեւ մեկը մյուսից հետո գոյնզգոյն մեծ պատկերներ անցան նախնական մարդկանց կյանքից։

Ահա նրանք—նիհար են, գզգզված, կոպիտ տաշած քարերով և փայտե նետերով գնում են վայրերի ահագին զազաններ վորսալու։

Քանի՞սը նրանցից կկորչի...

Ահա նրանց բնակարանները. զրանք փոքրիկ ծակեր են քարափներում կամ թե ծառերի ճյուղերի միջև մեծ բույնի պեա մի բան։ Վ. բոսից, կայծակից մարդիկ վախենում են և յերկրպագում զրանց։

Տարիները տարիների յետեից, դարերը դարերի յետեւից անցնում են և մարդկանց կյանքը փոխվում ե...

Սաքոն հիացած ահանջ ե գնում: Կտավից, վարժուհուց, նա աչքը չի պոկում, ամեն մի խոսքը կլանում ե:

Բայց ահա վարժուհին վերջացրեց պատմելը: Նա ընդհատեց իր խոսքն այն մասին, թե ինչպես մարդիկ տիրեցին կրակին, յերկաթին, և ինչպես սկսեցին մեծ պետություններ կազմել: Հին պետությունների մարդկանց կյանքի մասին ուսուցչուհին խոստացավ հետևյալ անգամ պատմել մի շաբաթից հետո, և հարցրեց, արդյո՞ք կդան լսելու:

— Կգա՛նք, կգա՛նք, — պոռացին ձայները:

Սաքոն աշխատում եր ամենից բարձր բղավել:

Հետո ուսուցչուհին սկսեց լապտերը հավաքել: Ամենքը նրան շրջապատեցին, սկսեցին ոգնել, հարց ու փորձ անել, թե ի՞նչպես ե լինում, վոր լապտերը այդ փոքրիկ պատկերները այնպես խոշոր ե ցույց տալիս:

Դարձյալ Սաքոն ամենից շատ եր անհանգրստանում, ինքն եր ուզում լապտերի արկղը տալ, սակայն Զմրուծ-բաշու կուրտկի յերկայն թևերը չեյին թողնում, վոր նա ձեռքերը հանի նրանց միջից, իսկ ահագին փափուջներում նա վոտները շատ դանդաղ եր շարժում:

Նորից գյուղի փողոցներում զոդանջեցին գանգալները, և ուսուցչուհին գնաց:

Խոսելով և խաղալով, յերեխաները իրենց տները ցրվեցին: Սաքոն ել տուն գնաց:

Նա ուզում եր տեսածն ու լսածը մեկն ու մեկին պատմել, իր տպավորություններին հաղորդակից անել, բայց ամենքը խոր քնած եյին յերբ նա արհեստանոցի դռնով ներս սողաց:

Սաքոն հանեց կուրտկան ու փափուջները, խնամքով սեղանի վրա դրեց, իսկ ինքը կանեփի վրա անկյունում կծկվեց:

Մեխակը և Գևորգը հանգիստ խոմփում են, իսկ Սաքոյի աչքի առաջ շարունակ պատկերներն են կանգնած, մտաբերում ե մարդկանց առհելի կռիվը բնության հետ: Սաքոն խղճում ե այն վայրենի, տգետ մարդկանց. ծանր եր նրանց կյանքը:

Իսկ այժմ միթե թեթե՞ ե: Յեվ Սաքոն աւամա համեմատեց նախնական մարդկանց քաւրանձավը իր նեղ, աղտոտ սենյակի հետ, ուր պառկած եր, և տերևներից շինած վորջը — կանեփի դեզի հետ:

«Պետք ե քնել, — մտածում ե նա, շուտ պետք ե քնել, թե չե վաղը վատ կբանեմ, աղան կբարկանա, ել մյուս անգամ ուսումնարան գնալ չեմ կարող»:

Բայց մտքերը շարունակ թռչում են ու թռչում, հանգստություն չեն տալիս նրան:

«Վատ կյանք ե յեղել այն ժամանակ: Այժմ ել նա վատ ե, բայց ե այնպես՝ վո՛չ ամենքի համար: Այ, մեր աղան ինչպիս ե ապրում, նրա ապրուստը ամենին նման չե նախնական կյանքին: Բայց ինքը Սաքոն վատ ե ապրում»:

«Ինչո՞ւ ե այդպես: Դրա մասին վարժուհուն պետք ե հարցնել, նա, յերևի, գիտի: Մեկ ել նա յե՞րբ պիտի գա: Գոնե շուտ գար»:

Այդպես ել Սաքոն այդ գիշեր քնեց՝ գլխում մի շարք տագնապալից հարցեր ունենալով, շատ իմանալու բռնոն ծարավով, լավ որեր տեսնելու կարոտով:

3. ԴԵՊԻ ՆՈՐ ԿՅԱՆՔ.

Անցավ մի շաբաթ:

Այդ որերը Սաքոյի համար յերկար, շատ յերկար եյին:

Յեւ շարունակ միևնույն միտքն եր նրան անհանգստացնում. վարժուհին կգա՞, թե չի գա:

Նա փորձեց խոսակցություն սկսել իր ընկերների հետ անցյալ կիրակի որվա մասին, փորձեց պատմել նրանց բոլորը, ինչ վոր իմացել եր, բայց նրանք անուշադիր եյին լսում, դաժան լռություն եյին պահպանում:

— Ինչի՞ յե հարկավոր այդ բոլորը, — հալցրեց Միհրանը:

Իսկ մռալլ Գեորգն ավելացրեց.

— Թե մեր աղան գնալդ իմանա, փոկով քեզ մի լավ կթակի, են՝ ժամանակ այդ պատմությունները լավ միտդ կպահես:

Սաքոն լռեց:

Կիրակի որը վաղ առավոտից տղան չկարողացավ քնել. Նա անհանգստանում եր ե վրդովվում.

«Նրանք» կգնան թե վոչ: Զմրութ-բաշին շոր կտա՞:

Ամեն բան այնպես յեղավ, վոր ավելի լավը հարկավոր չեր։ Աղան ու խանութը հյուր գնացին։ Ձմրութեամբ մի ինչ վոր ցնցոտի տվեց, և յերեկոյան Սաքոն՝ ուրախութիւնից փայլուն դեմքով, կանացի մեծ շալով փաթաթված, հենց լապտերի մօտ եր կանգնել և կտավից աչքը չեր պոկում։

«Արի դու տես աշխարհիս բաները, մտածում եր նա պատկերներին նայելով։— Մարդիկ հաղթել են վայրենի գազաններին, ստիպել են, վոր կրակը իրենց ծառայի, իսկ իրենք միմյանց հետ պատերազմում են. մի քանիսները տերեր են դարձել, մյուսները ճորտեր։ Յե՛վ ճորտերի վտակորների վրա առաջին քաղաքներն են շինված...»

Սաքոն պատկերներից աչքը վարժուհու վրա գցեց, շատ բան ե ուզում նրանից հարցնել, բայց չի կարողանում, հարմար խոսքեր չունի։

Վարժուհին ել. նրան ե նայում ու ծիծաղում. «Այ տղա, եդ ի՞նչ ես աչքերդ ինձ վրա չռել, հետաքրքիր ես։»

Սաքոն բոլորովին վախեցավ։ Նա անհանգիստ շարժվեց, շալի տակից մերկ ձեռները դուրս ընկան, և լապտերի պայծառ լույսը նրան սարսափելի վերքերը լուսավորեցին։

— Եդ ի՞նչ ե ձեռներդ վրա, — անհանգիստ հարցրեց ուսուցչուհին։

Տղան կարծես թե համբացավ։ Նա գլուխը կախ արավ, վոր գլորվող արտասուքը ծածկի, և շտապ-շտապ սկսեց ձեռքերը թագցնել։

— Մանուշարյանի տղան ե, — ասաց մեկը։

— Եդ՝ աշխատանքից ե, — լավեցին զանազան ձայներ։

Յե՛վ գյուղացիները մեկը մյուսից հետո սկսեցին պատմել ուսուցչուհուն Սաքոյի կյանքի մասին։ Սաքոն և լսում եր, և չեր լսում, թե ինչ են ասում։ Մեկը թեթևակի նրա մեջքը հրեց։

— Այ տղա, շուտ տուն վաղիր, ժամանակ ե, չլինի թե աղադքեզ բռնի, բանդ վատ կլինի։ Սաքոն հնազանդ գնաց։ Գնալիս նա յերեսը շուռ տվեց և վարժուհու գորովալից տխուր հայացքը նկատեց։

Յերեխան ուզեց յետ դառնալ, նրա մօտ վազել, մի ինչ վոր պաշտպանության մասին խնդրել նրանից։ Ձե՛ վոր ուսուցչուհին շատ բան գիտե, չե՛ վոր նա պետք ե իմանա, թե վորքան վատ ե Սաքոյի դրութիւնը, սակայն ամբոխը իրար անցավ, վարժուհին հեռու տեղ մնաց, և Սաքոն, չուզե՛նալով, գնաց դեպի Մանուշարյանի տունը։

Յերկուշաբթի որը ըստ սովորականին անցավ, իսկ յերեքշաբթի փորձանք պատահեց։

Գործի ժամանակ Սաքոն քնեց։

Յերկարատև անքնությունից նվաղած մկանունները կենսադուրկ կախ ընկան, ուղեղը մթազնեց: Յեվ վորքան ել ընկերները նրան դրդում հրում եյին, նա չեր կարողանում գործը շարունակել:

Յեվ հենց այդ ժամանակ աղան ներս մտավ: Նա մոտեցավ հոգնածությունից վայր ընկած տղային և վոտով նրա կողորին խփեց.

— Վե՛ր կաց, շան լակոտ: Զըի՞ յեմ քեզ կերակրում:

Սաքոն փորձեց վեր կենալ, բայց վոտները յերերվում եյին, չեյին բռնում, աչքերի առաջ սև սև բծեր եյին սահում:

Մանուշարյանն ավելի ևս զայրացավ:

— Վոտներիդ վրա, քոսո՛տ, կանգնել չես կարողանում, իսկ գլխերները ուսումնարանում կանգնել կարող ես:— Յեվ կոպիտ ռամկի ծանր ապտակը կսլալ նրա յերեսին:

Սաքոյի գլխում մի սուր միտք անցավ. ուսումնարանի մասին աղան իմացել է, այժմ ամեն բան կորավ, ել չի կարող գնալ լսելու: Վիշտը նրա սիրտը ճմլեց, և սաստիկ լաց յեղավ:

— Դեռ լաց ե՞լ ես լինում,—բղավեց Մանուշարյանը, և անսպառաքան յերեխայի վրա հարվածներ թափվեցին:

Սաքոն ուշաթափ ընկավ:

Թե ինչ յեղավ հետո, նա չի հիշում: Յերբ ուշքի յեկավ, յերկար ժամանակ անշարժ պառկած եր: Սարսափելի եր: Հետո նա կամաց կամաց շարժվեց ու տնքաց: Ամբողջ մարմինը սաստիկ ցավում եր:

Գևորգն ու Մեխակը մոտեցան նրան.

— Դեռ կենդանի՞ յես,—հարցրեց Գևորգը:— Մենք կարծում եյինք, թե արդեն հոգիդ փչել ես: Մեխակը մի կտոր հաց մեկնեց նրան:

— Հաց կեր, գուցե մի քիչ ցավդ թեթևանա: Սաքոն հացին ձեռ չտվեց, Նորից նրա աչքերը խփվեցին, և նա ծանր քնի մեջ խորասուղվեց: Հետևյալ որը առավոտյան տղեքը նրան զարթեցրին.

— Վե՛ր կադ, Սաքո, մի բան կեր,—խնդրում եր վախեցած Մեխակը:

— Գոնե մի քիչ բան արա,— խրատում եր նրան Գևորգը,—աղան գուցե կնեւրի:

Սաքոն գոռով վեր կացավ և լուռ ու մունջ սկսեց կծուծը վոլորել: Նա վոչ մի բանի մասին չեր մտածում. ծանրացած գլուխը ներքև եր խոնարհվում:

Յեկավ Մանուշարյանը:

Նա նայեց ծեծված յերեխային և չարագուշակ ասաց.

— Տես հա, լավ բանիւր, թե չե բոլոր վոտ-
կորներդ կջարդեմ: Գնա ռեխդ ել ձյունով մի
լավ մաքրիր:

Այդ շաբաթն ել անցավ:

Կիրակի որը Սաքոն մի քունջ մտավ և բոր-
բոքված աչքերը լայն բացած՝ կեղտոտ արհես-
տանոցի կիսախավարին եր նայում:

Նիհար, կապույտներով ծածկված դեմքի
վրա այդ մոխրագույն աչքերը տղայի մարմնի
վերջին կենդանի կայծն եյին թվում:

Ինչի մասին եր նա մտածում:

«Ուսումնարան, ուսումնարան» — պտտվում եր
նրա ուղեղում: Այդ փոքրիկ ուսումնարանը
նրան մի մեծ, լուսավոր բան եր թվում:

Բայց հենց այդտեղ ել նրա աչքի առաջ Մա-
նուչարյանի ահագին, ծանր կերպարանքն եր
ցցվում, նա զգում եր նրա հարվածները և կուչ
գալիս:

Մթնեց: Գևորգն ու Մեխակը, ինչպե՞ս
միշտ, քնած եյին. դուրսը խաղաղ եր:

Բայց ահա, մի տեղից, սկզբում հեռու, իսկ
ապա ավելի և ավելի մոտ, զանգակները ղողան-
ջեցին:

Վարժուհին:

Սաքոն վեր թռավ, վրան քաշեց քնած Գե-
վորգի բլուզը, բոբիկ վոտքերը կոխեց Մեխակի

պատռած, թաղիքե վոտնամանների մեջ և խու-
ճապով դեպի ուսումնարան վազեց:

Այդ կիրակի ուսուցչուհին մենակ չեր վերա-
դառնում Մեծ գյուղը — սահնակում նրա կողքին
նստել եր Սաքոն:

— Այ տղա, յես ի՞նչ պիտի անեմ քեզ հետ, —
մտախոհ ասում եր ուսուցչուհին, մուշտակում
նրան փաթաթելով: — Նհ, մի բան կմտածենք,
հո եստեղ կորչելու չե՞ս:

— Յեվ կկորչի, կկորչի, — աղմկալից պա-
տասխանեց ամբոխը: — Նա, Մանչուրյանը շատ
յերեխաներ ե են աշխարհը ուղարկել:

— Իսկ դուք ի՞նչ եք մտածում, — հարցրեց
ուսուցչուհին:

— Մենք ի՞նչ կարող ենք անել, — լավեցին
զանազան ձայներ: — Մեր կյանքն ել ե նրա ձեռքը:

Մի քանի բուսեյից հետո գյուղը վերջին ան-
գամ իր աղոտ ճրագներով յերևաց և անհայտա-
ցավ:

Ի՞նչ ապագա յե սպավստւմ Սաքոյին:

4. ՔԱՅԼ ԱՌ ՔԱՅԼ.

Առաւելոտ եւ Արեգակի ճառագայթները վարդազուն լույս են արձակում Մեծ գլուղի ձյունապատ ամայի փողոցների վրա։ Յեւթմն միայն մի շուն եւ վագուժ, բակի դռան տակից ներս սողում, և դարձյալ վոչ վոք չկա։

Ծխնելույղներից ուղիղ սյուներով ծուխը վեր երարձրանում, ամեն մի խրճիթում կանայք վիստում են՝ մի հասարակ կերակուր պատրաստելու համար։

Առանձին առանձին՝ ահեքը միևնույն բանն են անում։

Գդակը աչքերի վրա քաշած՝ Սաքոն կայտառ գնում եւ խոր ձյունի միջով, Նուրբ, սառած ձյունը ուրախ-ուրախ դրոճում եւ վոտի տակ, և յուր փայլուն շողերի խաղով մարդու աչք եւ կուրացնում։

— Տես, թե մի գիշեր ինչքան ձյուն եւ յեկել։

Սաքոն հեռու տեղ պիտի գնա։ Նրա ձեռքն ցրիչի գիրքն է՝ մեջը ծրարներ, և այդ ծրարները նա պիտի յանձնե փոստին։

Արգեն յերեք ամիս եւ, վոր նա Մեծ գլուղում եւ բնակվում։ Նա աշխատանք եւ անում—անտառապետի մոտ նա նամակներ բաժանող եւ Առաջվան հետ համեմատած այդ գործը խաղալիք եւ կես որ պիտի ման գա Մեծ գլուղում ծրարներով, — ահա նրա ամբողջ գործը։ Պետք եւ միայն նայել, վոր ծրարները չկորչեն, յուրաքանչյուրին հանձնել նրա պատկանածը։

Այդ պաշտոնը ուսուցչուհին եր ճարժել նրա համար։ Անտառապետը առաջուց փող ավեց, Սաքոն իրեն համար անհրաժեշտ հագուստ ձեռք բերեց, և հանձնարարություններով դեռ ու դեն վազելը նա ավելի լավ եր համարում։ Յրտին միայն մի բան եւ նրան անհանգստացնում— ձեռքերը։

Նրանց բժշկելն եւ հեշտ չի։ Ամեն որ Սաքոն գնում եւ բժշկի ոգնականի մոտ, վորը ցավոտ տեղերին մի ի՞նչ վեր դեղ եւ քսում, բայց կեղտից բորբոքված կաշին շուտ չի առողջանում։

Անտառապետի մոտ Սաքոն մտով և յուղով կերակուր եւ ուտում։ Տղայի յերեսը կլորացել եւ, այտերը կարմիր են, աչքերը ցլբից խայտում են։

Ման եւ գալիս Սաքոն, չորս կողմն եւ նայում։

Ահա Բարսեղ Նաբաթյանի մեծ խրճիթն եւ կանգնած։ Դուրսը կատաղի ցուրտ եւ, իսկ խըր-

ճիթի բոլոր լուսամուտները և դռները բոլորովին բաց են:

Եղ ինչ է նշանակում:

Խրճիթի տերը սենյակը սառեցնում է, վոր ականջատուկները, բոլոճները կոտորվեն,—զլխի է ընկնում Սաքոն: Յերևի հզ միջատները հոգի յեն հանում, ել համբերություն չի մնացել, վոր տերերը խրճիթից գնացել են և ցուրտը ներս թողել—ականջատուկները կ'ոտորվին:

Սաքոն մտաբերում է, թե ինչպես Պետրոս քեռու ականջը մի ականջմասուկ եր մտել, մյուս ուրը բժշկի ոգնականը հանեց, իսկ մորաքրոջ քթումն ել մի մեծ բոլոճ կար:

Այդպես է գյուղական կյանքը. մարդիկ բոլոճներից տանջվում են:

Ահա Փինաչյանի տունը: Լավ տուն է, մեծ և զեղեցիկ: Այստեղ է բնակվում գյուղի խառնութպանը, Մանուչարյանի բարեկամը:

Յեվ յերբ Սաքոն յիշում է իր նախկին տիրոջը, կուչ է գալիս, սկսում է ավելի արագ քայլել:

Յերբ Սաքոն սկսեց ծառայել իբրև նամակներ տանող, Մանուչարյանը անտառապետի մոտ յեկավ, պահանջեց, վոր նախկին բանվորը նրա մոտ վերադառնա:

— Նրա մորը յես ենքան բան եմ տվել, վոր

յեթե այս անպիտանը ամբողջ կյանքը բան անի, դարձյալ պարտքի տակից դուրս չի գալ,—ասում եր նա:

Հետո յերբ տեսավ, վոր անտառապետը տղային հետ տալ նրան չի ուզում, սկսեց սպառնալ.

— Գնամ գանգատ կանեմ, վոր այդ տղան ինձից փախել է, իսկ դուք՝ թագցնում եք նրան...

Անտառապետը միայն ուսերը վեր քաշեց.

— Դանգատ սվեք, ձեր գործն է: Դատարանին կարելի յե պատմել, թե յերեխան ձեզ մոտ ինչպես է տանջվել:

Դրանից հետո Սաքոն շատ վախեցավ, մի քանի որ մինչև անգամ յերկյուղ եր կրում փողոց դուրս գալ:

«Տես,—մտածում է Սաքոն,— Փինաչյանը ինչ մեծ տուն է շինել իր համար»:

«Ամբողջ գյուղի աղջկերանց և կանանց հավաքում է փետուրներ պլոկելու և զրոշներ ե վճարում նրանց դրա համար: Կանայք ու աղջկերբ հալից ընկնում են, իսկ Փինաչյանը—շահվում: Թե Մանուչարյանը, թե Փինաչյանը—մի և նույն բարի պտուղներն են»:

Ահա և ուսումնարանը. Սաքոն ամբողջովին ժպտում եր: Այժմ յերեկոները նա ուսումնարան

ե գիւում. ցանկացողներէ հետ այնտեղ պարապում են:

Սաքոն յեռանդով ե սովորում, ուզում ե շատ բան իմանալ:

Առաջ ամեն ինչ հասկանալի, պարզ եր, բայց յերբ Սաքոն սկսեց զրքեր կարդալ, հարցերին ել վերջ չկար:

Որինակի համար՝ յերկիրքը: Սաքոն առաջ գիտեր, վոր յերկիրքը մի մեծ կապույտ վրան եր քեր զլխին, թվում եր, թե նա վերևում ամուր ե և հաստատուն, ինչպես տանիքը տան վրա: Իսկ յերբ սկսեց ուսումնարան զնալ, նա իմացավ, վոր առանձին վոչ մի յերկիրք չկա, այլ յերկիրը ողով ե շրջապատված, և այդ ողն ե հեռու տարածության վրա կապույտ և հաստատուն յերեւում:

Ամենից շատ Սաքոյին յերկիրքն ու աստղերը հետաքրքրեցին: Նա հավաքեց նրանց վերաբերյալ զանազան գրքույկներ և կարդում եր:

Նա յերկու ընկեր ունի. Ռոնիկ Լազյանը ե Վահան Դազյանը: Դրանք ել նրա պես սիրում են այդ տեսակ զրքեր: Նրանք հավաքվում են միատեղ, կարդում են և զրույց անում:

— Մարդ թուշեր մի աստղի վրա, տեսներ թե ինչ կա այնտեղ:

Արդյոք կարո՞ղ են մարդիկ այդ բանին հասնել:

Տղաները յերկար զրից են անում, իսկ յերեկոյան նրանց սիրած բավականութունն աստղալից յերկնքին նայելն ե: Շատ գեղեցիկ ե:

Յերկնքի խավար, խավար խորքն ե. և կարծես անթիվ աշխարհների կենդանի կրակներ են այդ աստղերը:

Այդպիսի ըոպեններին Սաքոն մոռանում եր իր նախկին կյանքը Մանուչարյանի մոտ, այժմյանը նրանից շատ հեռու յեր թվում, և միշտ այս ցանկությամբ եր այրվում.—

«Սովորել, սովորել, սովորել»...

Յերբ Սաքոն տուն վերադարձավ, խոհանոցում մայրն եր նստած:

Մանուչարյանից հեռանալուց հետո արդեն մի քանի անգամ եր նա յեկել, խնդրում եր վերադառնա: Սաքոյի նոր կյանքը վախեցնում եր նրան.

«Իսկ յեթե հանկարծ անտառապետը պաշտոնով տեղափոխվի: Մանուչարյանի մոտ տեղը տվելի հաստատ ե»:

Սաքոն ականջ չդրեց:

Մայրը կծկված, կուչ յեկած, ցնցոտիներով նստել եր մի անկյունում. յերբ վորդուն տեսավ, ինչպես և միշտ, լաց յեղավ:

— Ի՞նչու յես լալիս, մայրիկ ջան,—կամաց հարցրեց Սաքոն:

—Վորդիս, մեռնում ենք,—հառաչեց մայրը,— արդեն յերրորդ օրն ե, վոր առանց հացի յենք նստել: Մարիամը վոտի վրա կանգնել չի կարողանում: Մանուկին Մանուշարյանի մոտ տարա, Մանուշարյանը նրան չի վերցնում, հայհոյում ե, բարկացած ե, վոր դու նրանից հեռացար: Մի մի կտոր հաց մուրալու ել ուժ չկա, վոտներս չեն տանում:

Հեծկլտանքից պառավի բուկը բռնվեց:

Սաքոն շմածի պես եր կանգնել:

Ա՛յ քեզ և գրքեր... Ա՛յ քեզ և ուսում...

Սաքոյի դրությունը լավացավ, բայց մայրը և մյուս յերեխաները սովից մեռնում են:

— Ի՞նչ անեմ, վորդի,—լսում ե Սաքոն մոր աղերսագին ձայնը:

— Կգնամ անտառապետի մոտ, կխնդրեմ վոր առաջուց փող տա,—ասում ե Սաքոն,—կարող ե պատահել վոր տա:

Անտառապետի դիվանատունը լի յե մարդկանցով: Բոլոր գյուղերից գյուղացիներ են յեկել. մեկն ուզում ե տուն շինելու գերաններ գնել, մյուսը վառելու համար չոր ճյուղեր ե ուզում, յերրորդը յեկել ե անտառապետից դործ խընդրելու:

Կ. գետի մոտ անտառները պատի պես են կանգնած, բայց վոչ վոր մի ճյուղ ել չի կարող վերցնել առանց թուլավության:

«Պետական անտառ ե»,—շարունակ լսում ե Սաքոն: Պատահում են և այնպիսի գյուղացիներ, վոր անվերջ սակարկություն են անում անտառապետի հետ, լաց են լինում, ուղղակի չոգում են նրա առաջ:

— Խնդրում ենք, բարի յեղիր, գինը մի քիչ պակսեցրու,—իսկ անտառապետը մերժում ե, միշտ պես պես որենքների վրա յե հենվում: Յերեվում ե, վոր մի խիստ մարդ ե գրել այդ որենքները. աղբատ մարդկանց այդ որենքները բոլորովին չեն խզում:

Դռան մեջ կանգնել ե տղան և սպասում, թե յերբ կարելի կլինի մոտենալ իր տիրոջը:

Նա կանգնած ե, իսկ գլխում զանազան մտքեր հանգիստ չեն տալիս:

— Ի՞նչ անեմ, վորդի,—հնչում ե նրա ականջներում մոր ձայնը:

«Ի՞նչ անել,—մտածում ե նա:—Ինչ պետք ե անել, վոր մոր դրությունը թեթևանա: Բայց միթե միայն նրա դրությունն ե ծանր: Եստեղ ել են տանջվում, խնդրում, աղաչում, պաղատում: Սակայն գրքույկներում վոչինչ չի գրած, թե ինչպես պետք ե ավելի լավ ապրել... յերկինք,

աստղեր, վայրենի մարդիկ — դրանց մասին կար-
դալը հետաքրքրական է. աշխարհի մասին շատ
բան եմ ուզում իմանալ... Ինչքան ել այդպիսի
գրքեր կարդամ, դրանից մորս վիճակը չի լա-
վանա: Մի՞թե միշտ այդպես է լինելու».

5. ԱՆՀԱՍԿԱՆԱԼԻՆ

Մոտավորապես ելի մի յերկու ամիս ան-
ցավ: Արևի ճառագաթները ավելի ջրմայան,
վերևից ձյունը սկսեց ցերեկը հալել, իսկ իրիկ-
նապահին հարթ ու հավասար սառցե կեղևով
ծածկվել: Լուսնիկա յերեկոներին գյուղի յերեսա-
սները շատ ելին սիրում վազվզել այդ սառույցի
վրա: Ձեռներին մի մի յերկար ձող բռնած՝ բար-
ձր ձնակույտերից նրանք ցած ելին սլանում, իսկ
յետևից նրանց յերկար շվաքներն ելին վազում:
Յերեմն պատահում էր, վոր մեկը ուժգին ձյու-
նի մեջ էր գլորվում և այդ ժամանակ մաքուր
ողում յերկար հնչում էր նրանց ուրախ ու զը-
վարթ քրքիջը: Յերեսաների հետ Սաբոն ել
պարապմունքից հետո վազվզում էր: Այդ ժա-
մանակամիջոցում նա կազդուրվել էր, մեծա-
ցել:

«Ինչո՞ւ մարդկանց մի մասը կուշտ է, լի-
ուշի, հեշտ է ապրում, իսկ մյուս մասը սոված
է, աշխատելուց հողին դուրս է գալիս: Ի՞նչ
պետք է անել, վոր աղքատ մարդիկն ել լավ
ապրեն»:

Այս մտքերը շատ ամուր եյին նստած Սա-
քոյի գլխում և նա նրանց չէր մոռանում:

Մի օր Սաքոն ուսուցչուհուն խնդրեց, վոր
դրա մասին գրքեր տա կարդալու: Հո այդպիսի
գրքեր պէ՛տք է վոր լինեն:

Վարժուհին ուշի ուշով նայեց նրան և ասաց.

— Քեզ համար այդպիսի գրքեր չկան: Ուզում
ես այդ ամենը հասկանալ, լավ սովորիր, կմեծա-
նաս, կխելոքանաս, այն ժամանակ առանց գրք-
երի ել կհասկանաս, թե բանը ինչու՞ն է:

Այդ օրից Սաքոն սկսեց ավելի ջանասիրու-
թյամբ պարապել ուսումնարանում: Սովորում է
և միշտ մտածում.

«Արդոք յես շո՞ւտ կխելոքանամ և շո՞ւտ
կսկսեմ հասկանալ, ինչ վոր հարկավոր է: Սո-
վորելու այլևս վո՞րքան ժամանակ է մնացել»:

Սաքոն պատրաստվում էր յերկար ժամա-
նակ ուսումնարան գնալ, բայց բանը ուրիշ կերպ
դուրս յեկավ:

Մի անգամ Սաքոն գրքերը թաշկինակի մեջ
կապեց, վերցրեց թանաքամանը և գնաց պարա-
պելու: Մեկ ել ինչ տեսնի: Անթիվ-անհամար
մարդիք են գնում դեպի ուսումնարան, թե ծեր
գյուղացիներ, թե կանայք, թե աղջկերք:

«Այս ի՞նչ հրաշք է,—մտածեց Սաքոն,—եղ
ինչո՞ւ համար են նրանք գնում: Զինի՞ թե ու-

սումնարանում մի վորեւե ընթերցանություն կա,
բայց ընթերցանությունների ժամանակ ել
նրանք այդքան շատ չեյին գալիս»:

Այնքան ժողովուրդ էր հավաքվել ու-
սումնարանում, վոր ասեղ գցելու տեղ չկար,
շունչ քաշելը դժվար էր: Նստարանները հավա-
քել եյին, և ամենամեծ սենյակում ժողովուրդը
ուս ուսի տված էր կանգնել: Վարժուհին ել այս-
տեղ է, նայում է խռնվող գյուղացիներին, բայց
մոզական լապտերը չի յերևում:

Հատ իր սովորության Սաքոն ճեղքելով ա-
ռաջ գնաց. տեսնում է, վոր ամենքի դեմքերը
յերկշոտ են և հուզված:

Ուսուցչուհին ամբիոն բարձրացավ և ասաց.

— Քաղաքացիներ:

Սաքոն մինչև անգամ բերանը բաց արավ.
այս ինչ խոսք է. առաջ յերբեք այդ խոսքը չե-
յին լսել: Իսկ ուսուցչուհին շարունակում է.

— Ռուսաստանում,—ասում է նա,—հեղա-
փոխություն է... «Այս ինչ բան է»,—մտա-
ծում է Սաքոն:

— Պետրոգրադի բանվորները ստիպել են
թագավորին, վոր դահից հրաժարվի:

Հենց վոր վարժուհին ասաց այդ, ժողովուր-
դը, ինչպես անտառը մրբկի ժամանակ, աղմուկ
հանեց: Թե ինչու յե նա աղմուկ հանում, դժ-

վար ե վորոշել: Մի քանի պառավ լաց յեղան ե սկսեցին յերեսները խաչակնքել, իսկ Դանիել Կորկոտյանը, վորին ամենքը ճանաչում էին ինչպես հարբեցողի, բարձրաձայն գոչեց.

— Վաղո՛ւց ժամանակ եր:

— Արդյոք ձեզ համար այդ լավ ե թե վատ, — հարցրեց ուսուցչուհին: Յեվ մի անգամից ամենքը խաղաղվեցին ու ավելի մոտեցան իրար:

— Թագավորը ե նրա մինիստրները ձեզանից ահագին հարկեր էին վերցնում. ինչ վոր դուք ձեր մեջքով աշխատում էիք, նրանք իրենց գրպանն էին լցնում. ձեր վորդիերանց պատերազմ էին ուղարկում՝ իրենց շահերի համար մեռնելու: Ձեր իսկ փողով վոստիկանություն, ուրիազնիկներ, պրիստաֆներ էին պահում, վորոնք ձեզ շունչ քաշել չէին տալիս, նեղում, կեղեքում էին, իսկ յեթե մի բան մի քիչ նրանց ասածով չեր լինում, — ձեզ բանտ էին նստեցնում, մըտրակով ծեծում, ձեր կաշին քերթում:

Ուսուցչուհին յերկար պատմեց այն ճնշումների մասին, վորոնց յենթարկում եր թագավորը ժողովրդին, ե Սաքոն մտածեց՝ «եզ թագավորը Մանուչարյանի պես մի բան ե, միայն թե Մանուչարյանը իր ոգտի համար վորք յերեսաներին ե տանջում, իսկ թագավորը — ամբողջ ժողովրդին»:

Սաքոն այդ հասկացավ, բայց հետո ելի շատ խոսքեր անհասկանալի մնացին:

Վարժուհին ասում ե, թե այժմ հարկավոր ե հանրապետություն (այդ ինչ խոսք ե) հաստատել, ոգնել բանվորներին նրանց կովում: Յեղելությունը նա յերկար բացատրեց, այնքան յերկար, վոր Սաքոն, լսելու անսովոր լինելուց ե խեղդուկ ողից՝ այլևս բոլորովին չեր հասկանում: Գյուղացիների ե կանանց ղեմքերից քրախնք եր թափվում, նրանց յերեսները տարորինակ էին դարձել: «Նրանց համար ել հասկանալը դժուար ե», — անցավ Սաքոյի մաքով:

Յերբ ուսուցչուհին յուր խոսքը ավարտեց, բոլորը միանգամից սկսեցին խոսել: Թե ինչի մասին էին խոսում — դժուար եր վորոշել:

Ուսուցչուհին խնդրեց բոլորից, վոր հերթով խոսեն, հարցեր տան:

Յեվ հարցերը տեղացին: Ամեն մեկն իր դարգիցն եր խոսում: Ինչպես սովոր են առանձին առանձին ապրելու, այնպես ել սովոր են առանձին առանձին մտածելու:

Հարցնում էին, թե պետական անտառը այժմ ինչպես կլինի:

Ձինվորների կանանց յե՞րբ նպաստ կտան:

Դանիելը հարցրեց, «յե՞րբ ե սահմանադրություն լինելու»:

Այդ նոր խոսքից Սաքոն ուղղակի շշմեց—ա՛յ քեզ և հարբեցող Դանիելը, ինչպես յերևում է, նա ամենից շատ ե հասկանում:

Իսկ ծերունի պապը մի գլուխ պահանջում եր, վոր ասեն նրան—նեւը արդեն աշխարհ եկե՞լ ե թե վոչ:

1917 թ. մարտ ամսի այդ յերեկոյան մինչև խորին գիշեր խոսեցին ուսումնարանում: Վերջը Սաքոն արդեն շշմածի պես եր կանգնել, և մի բան միայն նա վորոշակի նկատեց—հարուստներից վոչ մեկը ժողովում չկար, կարծես թե ամենքը մեռել եյին:

«Այս բանը նրանց դուր չի գալիս» — գլխի ընկալ նա:

Այդ որից յերեկոյան պարապմունքները ուսումնարանում ընդհատվեցին: Վարժուհին մի գլուղից մյուսն եր մեկնում, իրեն հետ լրագիրներ եր տանում, վրդովված գլուղացիների և կանանց հետ քաղաքների յեղելությունների մասին եր խոսում: Այժմ Սաքոն նրա հետ չխոսեց, թեպետ հարցեր շատ ունեւր:

Ոնիկն ու Վահանը նույնպես չ'ոչինչ չգիտեյին, և այդ տղաները անոգնական դես ու դեն եյին ընկնում, չափահասներից վոչ վոք նրանց հետ խոսել չեր ուզում:

— Առանց ձեզ ել մեր գլուխը պտույտ ե

գալիս,—նրանց հարցերին սովորաբար այդպես եյին պատասխանում նեղացած:

— Իրենք ել չեյին իմանում, թե բանը ինչու՞ն ե,—գլխի եյին ընկնում մանուկները:

Վերջապես Սաքոյի մտքովն անցավ Դանիելի մոտ գնալ:

«Գուցե, նա մի բան կպատմի»:

Բոլոր յերեխաները միասին գնացին:

Դանիելը գլուղի ծայրին եր բնակվում, մի փոքրիկ խրճիթում, վոր տաքացվում եր նահապետական ձևով. վառարանը ծխնելույզ չունեւր, այնպես վոր, յերբ այնտեղ կրակ եր վառվում, ամբողջ ծուխը խրճիթի մեջ եր մնում: Դրանից խրճիթը թեպետ տաք եր լինում, բայց ամեն ինչ մրոտվում եր և ինքը Դանիելը և նրա կինը սևացել եյեն, ծխահոտ եր նրանցից գալիս: Յերեխաներին Դանիելն ընդունեց և մինչև անգամ ուրախացավ: Ինչպես միշտ՝ նա կոնծած եր, և յերեխաների հարցերին պատասխանելիս՝ սկսեց խառնիխուռն իր կյանքը պատմել:

Սաքոն անսպասելի կերպով իմացավ, վոր Դանիելը, հարբեցող Դանիելը, գլուղում իր ազատ կամքով չե տպրում, այլ թագավորը և նրա ծառաները «աքսորել են» նրան այդտեղ, և նա «ժողովրդի համար ե տուժում»:

Ավելի քան տասը տարի առաջ Դանիելը մի ջանել զինվոր եր, ուրիշ զինվորներին հետ նրան ել գյուղ եյին բերել և առել:

— Խփեցեք գյուղացիներին, նրանք թագավորի դեմ ապստամբում են, հարկեր չեն ուզում վճարել:

Զինվորները հրացանները ուսերին դրին և հրապարակը գնացին, ուր ամբողջ գյուղն եր հավաքված:

Զինվորների զլուխները մտցրել եյին, վոր մեծավորին լսեն, հնազանդ լինեն: Գնացին. բայց այնտեղ նրանց առջև գյուղացիներ և կանայք եյին կանգնած, ասես, իրենց հայրերն ու մայրերը լինեյին. խփել վեղբայրան, և ինչո՞ւ համար, — նշանակած ահադին հարկերը չեն վճարում. ինչ տեղից վճարես — ամեն կողմից սոսկալի աղբատու թյունը յերևում ե:

Հենց վոր սղան հրամայեց, վոր հրացանները նշանի բռնեն — դեռ հնազանդ լեցին, բռնեցին: Իսկ յերբ հրամայեց՝ «խփի՛ր» — կարծես թե ամենքը քարացել եյին, արձան կտրել:

Դեհ, այդտեղից ել սկսվեց: Գյուղացիները լալիս են, ձեռները նրանց են մեկնում, զինվորները հրացանները նրանց առջև են դրում: Հիմարաբար կարծում եյին, թե բանը դրանով ել կվերջանա, բայց այդպես չեր: Յերեկոյան

դեմ մի խումբ զաղախներ, «թագավորի հավատարիմ շները» յեկան և բռնուտեցին թե գյուղացիներին և թե զինվորներին, բոլորին ել մարակնելով արյունաշաղախ ծեծեցին: Մինչև անգամ կանանց գանահարում եյին վողոցներում: Զինվորներին ձերբակալեցին և քաղաքի բանտը գցեցին: Հետո դատաստան յեղավ, և նրանց զանազան տեղեր ուղարկեցին, հեռու տեղեր: Յեվ ահա այդ իսկ ժամանակ Դանիելն այդ կողմի անտառներն ընկավ: Շատ մարդ եր նստած բանտում, կա ին և ուսումնականներ: Հենց նրանք ել հասկացրել եյին Դանիելին, թե ինչպես թագավորը մի ժողովուրդ մյուսի դեմ ե գրգռում, թե թագավորին պետք ե քշել և սահմանադրություն հրատարակել, այնպիսի մի նոր որենք, վորի հիման վրա ով վոր բան ե անում, աշխատում ե, — նա ել բոլոր կարգերը կսահմանի:

Դանիելի պատմածները տղաները ուշադրությամբ լսում եյին, իսկ վերջը հիմարեցին, հարցրին այն բանի մասին, ինչ վոր ամենից շատ եր տանջում նրանց:

— Դանիել, ինչպես կլինի նոր կյանքը, արդյոք մարդիկ կդադարեն միմյանց նեղել, արդյոք ամենքը կմշտ կլինեն:

— Կլինեն, — վստահ ասաց Դանիելը, թափալով իր ձխոտած մազերը:

— Բայց յե՞րբ, — միաբերան գոչեցին բոլոր
յերեսաները:

Դանիելը շտկվեց, հանդիսավոր կերպով աչքը
նրանց վրա գցեց և, դժվարությամբ արտասա-
նելով յերկայն խոսքը, ասաց.

— Յերբ վոր սոցիալիզմ կլինի:

Յերեսաները հառաչեցին: Վերջին ժամա-
նակներս նրանք այդպիսի խոսք վոչ մի անգամ
չէյին լսել: Բոլորովին անհասկանալի յե:

6. ԲԱՆՎՈՆԵՐ ՅԵՅԱՆ.

Գարունն ել յեկավ:

Այս տարի նա մրրկահույզ եր և խայտալից.
Ջյունը շուտ հալվեց, տաք ուրեր եյին, բայց գի-
շերները ցուրտը դարձյալ չարություն եր անում:
Առաջին արտաքին գիշերվա ցրտից սկսեց դեղնել
և գյուղացիները չէին կարողանում վճռել-ցանք-
սի ձեռնամուխ լինեն թե՞ վոչ:

Բայց այն ժամանակ գյուղում զանազան լու-
րեր եյին պտտվում, մեկը մյուսից խառն, մեկը
մյուսին հակասող: Մեկ ասում եյին, թե այժմ
պետք ե հարուստ գյուղացիների հողը պակասե-
ցնել և տալ նրանց, վորոնց հողը քիչ ե, բերնե-
բերան հաղորդում եյին, — «թուլերից, զինվորնե-
րի կանանցից հողը պետք ե խլել, վորովհետև նրանք
չեն կարողանում վար ու ցանքս անել, հողը թող
նրանք վերցնեն, ովքեր ուժ ունին»: Մի քանի
գյուղում վորոշել եյին նորից հողը բաժանել,
մի տեղ ել գյուղացիների մի մասը կոտորել եր
մյուսին:

— Այժմ ազատություն ե, — ասում եյին գյու-
ղացիները, — ով ինչ ուզում ե, կարող ե անել:

— Հին որենքները վռնչացրել են, նորերը չեն գրել, դեհ ամեն մեկը թող ապրի, ինչպես ուզում ես:

— Գլխավորն են ե, վոր հարկեր չպետք ե վճարենք, ուսումնարանները, հիվանդանոցները պիտի փակվեն, այնտեղ մենք միայն ձրիակերներին են կերակրում:

Սաքոն ամեն տեղ լինում եր, ամեն բան լսում: Յերբ գարունը յեկավ, նա բոլորովին մենամենակ մնաց:

Որիկն ու վահանն իրենց մայրերի հետ հանդերը գնացին աշխատելու, հիմի նրանք խոսելու ժամանակ չունեին: Դանիելը մի ինչ վոր տեղ աշխատանքի ե վարձուել, ուսուցչուհին նահանգական քաղաքն ե գնացել,—այն տեղից նրան կանչել են:

Դժվար ե հասկանալ, թե գյուղացիները ինչի համար են գողգողում: Յեվ Սաքոն գրքերը դեն դրեց, առանց գրքերի ել նրա մաքերը շատ են: Միթե դա ազատութուն ե, վոր հողի համար մարդիկ միմյանց մորթեն: Միթե դա ազատութուն ե, վոր ուսումնարանները քակվեն:

Սաքոն սովորել եր գյուղացիների ժողովներին գնալ: Հետաքրքրական ե տեսնել, լսել, յերբ շատ գյուղացիներ մի տեղ են հավաքվում:

Այսօր Սաքոն կանուխ առավոտից հրապա-

րակում դես ու դեն ե պտվտում: Որը կիրակի յե, բոլոր գյուղերից մարդիկ են յեկել, պատարադից հետո շրջանի ընդհանուր ժողովն ե նշանակված:

Սաքոն սայլերի միջև անց ու դարձ ե առնում, դիտում ե, թե ով ե յեկել, գրեթե ամենքին ճանաչում ե ե զարմանում.— յեկել են միայն նրանք, վորոնք ավելի հարուստ են. նրանք, վորոնք ե հող ունեն ե հաց ունեն ծախելու, իսկ իսկական աղքատները չկան: Ո՛ր են նրանք: Տանը նստած են, ժողովներին քիթներն ել ցույց չեն տալիս, դեռ մրափած են...

Մի սայլի մոտ լուռ հագնված յերկու գյուղացի մի ինչ վոր բանի մասին կիսաշշուկ վրսվսում են: Սաքոն մոտեցավ նրանց:

— Դու ուրեմն ասում ես, վոր հացը պետք ե թանգացնել,—հարցրեց իր խոսակցից մի հաղթանդամ շիկահեր գյուղացի, խուլ, թավ ձայնով:

— Առանց խոսելու,—շշնջաց մյուսը: Նրա յերկայն ոսկրոտ յերեսին սուր աչքերը միալար վազվղում եին, իսկ նեղ սեպածեղ միբուքը նրա դեմքը այծի դնչի յեր նմանեցնում, ե նրան հենց «նենգ այծ» եյին կոչում:

— Հո հացը ամենքին հարկավոր ե,—շտապ շշնջաց «այծը»,—առանց հացի վոչինչ չես անիլ, իսկ նա մեր ձեռին ե—ուլժն ել ուրեմն մերն

ե: Կգան, գլուխ կտան, կաղաչեն, մենք ել ինչ գին ուզենանք, կնշանակենք:

Սաքոն այդ գյուղացուն լավ է ճանաչում: Մոտ անցյալում նա տանուտեր եր, բայց բռնվեց—համայնքի փողը գողացել եր: Հարուստ գյուղացի յե, ագահ, դեռ հերվանից սկսել եր հաց առնել, ուրիշ բակերում թագցնում ե:

Խոսողներն ավելի ևս գլուխները մոտեցրին, ավելի կամաց սկսեցին խոսել: Սաքոն հեռացավ:

Սայլերից մեկի տակ նստել եր իր գյուղացի մի զինվորի կինը՝ Թեկղին, նրա շուրջը չորս յե-րեխաներն եյին. վժվժում—մեկը մյուսից փոքր:

Սաքոն մոտեցավ նրան և բարևեց:

— Մայրիկս ինչպե՞ս ե ապրում—հարցրեց նա:

— Միթե մենք, կանայքս, ապրո՞ւմ ենք,— պատասխանեց Թեկղին:

— Մենք, տղաս, չենք ապրում, այլ կյանքի շուրջը կուչ ենք գալիս:

Ձեռքի արագ շարժումով քաշեց վզի թաշ կինսակի ծայրերը, նայեց յերեխաներին և կարծես խեղդվելով ավելացրեց:

— Այ, ժողով հմ յեկել, բարի մարդիկ ինձ բերին, եսոր յես չորս յերեխաներին դուրս եմ բերելու և համայնքին տալու, յեսնրանց կերակրելու համար բան չունեմ: Մարդս չկա. պա-

տերազմ են տարել, նպաստ չեն տալիս, իսկ մոտ որերս վերջին կտոր հողն ել խլեցին, ասում են, թե՛ այսպիսի նոր որենք ե դուրս յեկել. ով վոր հերկելու ձի չունի, հողը պիտի տա... Դե վոր եղպես ե, յերեխաներն ել թող վերցնեն, կերակրեն, իսկ յես...

Թեկղին արցունքը սրբեց և հրաժեշտի հայացքով չորս զգգված գլուխներին նայեց:

— Այդ բոլորը առաջվա զրազիրն ե անում, —ասաց Սաքոն,—ամենքին նա ե խառնշտորում, կանանցից վերջին ունեցածը խլում: Դուք ինչու եք լուում:

— Հիմար ես, ա՛յ տղա, ծիտը վոր ճըվճվա, ո՞վ ե նրան լսելու:

Մի ժամից հետո ժողովը արդեն ադմկում եր: 500 մարդ եր հավաքվել, իսկ շրջանում 6000 հոգի յե հաշվում ընդամենը, կանայք հո ամենեվին չեն յերկում. մի-յերկուսը յետեվում թագ են կացել:

Սկսեցին նախագահ ընտրել:

— Մաղմանյանի՛ն, Մաղմանյանի՛ն,—միանգամից բղավեցին մի քանի հարյուր հոգի,—Մաղմանյանի՛ն, նրա բողազը լին ե:

— Փինաչյանի՛ն, Փինաչյանի՛ն,—բղավում եյին մյուսները,—նա նոր որենքները զիտե:

Ավելի դուգոռացին նրանք, վորոնք Մաղ-

մանյանին եյլն ուզում: Դուրս յեկավ այն հազ-
թանդամ գյուղացին, վոր սայլի մոտ հացի մա-
սին եր փսփսում:

Ամբոխի մեջտեղում հա սեղան բարձրացավ,
գտա՛ր հանեց, չորս կողմը զլուխ տվեց:

— Քաղաքացիներ, — սկսեց նա, — և վորով
հետև մենք այժմ ազատ ժողովուրդ ենք, ուս-
տի կարող ենք ամեն բանի մասին խոսել, ինչ
վոր կամենում ենք, բայց այսոր մեր խոսակցու-
թյան առաջին նյութը հացի մասին է. գործա-
րածից մարդիկ են յեկել այստեղ հաց գնելու,
և խոսել են ուզում, արդյոք լսելո՞ւ ենք:

— Թո՛ղ խոսեն, — գոռաց ամբոխը:

— Մե՛ք նրանց աժան հաց չենք ծախիլ:

— Տես հա՛, բան ու գործ չունեն, քաշ են գալիս:

Սաքոն ականջները սրեց: Ինչ վոր տեղից
նոր մարդիկ են յեկել. ինչ վոր բան են ասելու:

Մագանյանը յետ թեքվեց, մի ինչվոր մար-
դու հետ փսփսաց, և սեղանի վրա նրա կողքին
մի անծանօթ մարդ կանգնեց:

Ջահել, մաքուր թրաշած դեմքով, վառ
և աշխույժ աչքերով մարդը Սաքոյին ուրիշ աչ-
խարհից յեկած մարդ թվաց:

Նրա վայելչաձև, շարժուն կերպարանքը, և
կաշվե կուրտկայով, խիստ տարբերվում եր լայն
շորեր հագած գյուղացիներէն:

— Ընկերներ, — սկսեց նա, — ինձ ձեզ մոտ
են ուղարկել Պ. գործարանի բանվորները: Դուք
զիտեք, թե քաղաքներում վորպիսի ծանր կռիվ
ենք սկսել մենք: Զինվորներին՝ ձեր յեղբայրա-
կիցներին հետ, փետրվարին մենք թագավորին
վճարեցինք, բայց նրանից հետո դեռ ևս մնացել
են մեր ամենակատաղի թշնամիները՝ կապիտա-
լիստները, գործարանատերերը, կալվածատե-
րերը: Թագավորը չկա, բայց բանվորների և
գյուղացիների արյունը դեռ թափվում է ռազ-
մաճակատում՝ աղաների շահերի համար: Մենք
բանվորներս այդ արյունարբուների հետ ենք
կռվում, մեր հաղթութունը ուզում ենք մինչև
վերջ հասցնել: Գյուղացի յեղբայրներ, դուք,
ինչպես և մենք, պատերազմ չենք ուզում, ձեզ
կալվածատերերի հողն է հարկավոր: Այդ բոլորը
կլինի, յերբ մենք միասին կհաղթենք մեր թըշ-
նամիներին: Բայց կռվել մեզ համար դժվար է,
քաղաքներում մենք սոված ենք, ամբողջ հացը
ռազմաճակատ է գնում: Ձեզ մոտ գյուղերում
դեռ ևս հաց շատ կա, կլճարենք, վորքան կա-
րող ենք, միայն թանգ չուզենաք, — չկա:

Գյուղացիները հուզվեցին:

— Տո՛ւ, ուրիշի հաշվով են ուզում բան անել:

— Դուք ել մեզ պես մեջքներդ ծռեցեք,
հետո աժան գնով վերցրեք:

— Նոր աղաներ են գուրա յեկել, մեր վզին են ուզում նստել:

Խոսողը մեկնեց իր մեծ, կնճռապատ ձեռները:

— Տեսեք, ընկերներ, մենք աղաներ ենք: Այս ձեռիս կոշտեր կան, շատ կան, մանկությունից այս ձեռքերը բան են արել, և ամենքս ել այդպես ենք. մեր կյանքը մեքենայի, կռանի մոտ է անցնում, ձեզ համար մեխեր ենք շինում, արտրներ... Այժմ, ինչպես մի մարդ, բոլոր աշխատավորների լավագույն կյանքի համար ենք մենք կռվում, գրեթե ամենքը բանվորական կուսակցության անդամ են գրվել, և գործում ենք: Դրանից ձեզ ել ոգուտ կլինի, ոգնեցեք մեզ, հաց տվեք, զրա փոխարենը կհատուցանենք, ինչով վոր կարող կլինենք:

Դյուղացիները կրկին գոռգոռացին:

— Ձեր կուսակցությունները մեզ պետք չեն:

— Ինչպես չեն: Շատ բան եք շինել: Քաղաքում վոչինչ գնել չի կարելի:

— Կհատուցանենք, կհատուցանենք, բայց ի՞նչ եք վճարելու: Շաքար տվեք, չի՞թ տվեք:

Բանվորը աչքերը գցեց իր առաջ ծփացող գյուղացիների գլուխների վրա, վորոնց բերանները զայրացած աղաղակից բաց ելին, և հորից խոսեց:

— Մենք շաքար ու չի՞թ ել չենք տեսնում: Քաղաքում, ասում եք, վոչինչ չկա, Բայց ի՞նչ է պատճառը: Պատճառն այն է, վոր կապիտալիստները և կալվածատերերը, ահա յերեք տարի յե շուտով, վոր իրենց շահերի համար են պատերազմ մղում, բոլոր գործարանները պատերազմի համար են աշխատում, բնակիչներին համար վոչինչ չկա, շուտ պետք է պատերազմին վերջ տալ:

— Եզ ճիշտ է, ուղիղ է, — դարձյալ պոռացին բոլոր գյուղացիները միասին:

— Պատերազմը վերջացնել:

— Բայց հաց չենք տալ, մենք համաձայն չենք:

Սեղանի վրայից Մաղմանյանը գլուխն եր շարժում է նշան հավանության, պաշտպանում եր աղմուկ հանողներին:

Սեղան բարձրացավ մյուս բանվորը:

— Գնա, Անդրեաս, ասաց նա ջահելին, — թող յես նրանց հետ խոսեմ:

Նա գլխարկը վերցրեց, և ամենքը նրա գլխին մի մեծ շերտ տեսան, վոր ճակատից գնում եր գեպի ծոծրակը ալեխառն մազերի միջով — կարճված տեղի սպիտակ հետքն եր: Նրա նիհար դեմքը շարունակ քաշքռտվում եր, աչքերը տխրամած ելին նայում, բայց միևնույն ժամանակ հաստատ:

— Գյուղացիներ, — ասաց նա հասկանալի, մեղմ ձայնով: — Շատ տարի յե, վոր մենք լավագույն կյանքի համար ենք կուլում, կուլում ենք, վոր ել անասուններ չմնանք, վոր ճնշված և հալածված չլինենք, կուլում ենք, վոր լինենք այնպիսի մարդիկ, վորոնք համերաշխ դեպի հավասարության և ազատության թագավորությունն են գնում:

Այնպես եր թվում, թե ինքն իրեն հետ եր խոսում, իր առջև նոր ճշմարիտ կյանք եր տեսնում: Յեւ ամենքն ակամա լռեցին:

— Դժվար ե այդ կռիւլը, — շարունակեց նա, — բաղձալի կյանքի ուղին յերկար ե, միայն այն ժամանակ հաղթություն կլինի, յերբ վոր աշխարհիս բոլոր աշխատավորները կկուլեն կապիտալի դեմ: Մենք, բանվորներս, առջևից ենք գնում, գործարանները մեզ միացրել են, համերաշխությամբ կուլել են առվորեցրել: Մենք վոչ բանտերից, վոչ աքսորներից, վոչ կատրդից (տաժանակիր աշխատանքի դատապարտվելուց) չենք վախեցել, մեր կյանքը չենք խնայել...

— Կատրժնիկ, — հանկարծ միասին գոռացին գյուղացիները: — Գնա, հեռացի՛ր:

Բանվորը զարմացած նայեց բղավող ամբոխին:

— Այո, յես կատրժնիկ եմ յեղել, բայց ինչո՞ւ:

— Գնա, կռիւր. խաբեքաներին մենք հաց չենք տալ:

— Դրան տես, կատրգով ե պարծենում:

Մաքոն ճգմածի պես եր կանգնել, ամոթից նրա թշուր կարմրել եյին. սիրտը սաստիկ բաբախում եր:

Նա պարզ մտաբերեց Դանիելի բոլոր պատմածները: Ճշմարտության համար մարդկանց բանտերում փլթեցնում, աքսորներում տանջում եյին:

«Ազահնե՛ր, ազահնե՛ր, — մտածեց նա գյուղացիների մասին: Ամեն մեկը պատրաստ ե իր հացի վրա մեռնել, բայց ուրիշին չի տալ: Միայն իրենց մասին են մտածում, մի քիչ հեռու նայել չեն կարողանում»: Նա գլուխը բարձրացրեց և սեղանի վրա բանվորներին արդեն չտեսավ: Միայն Մաղմայնյանն եր կանգնած՝ գղաղը խիզախ մի կողքին դրած, և, վորքան ուժ ուներ, բղավում եր:

— Համաձայն չենք հաց տալու:

— Համաձայն չենք... — պոռում եյին գյուղացիները:

«Բանվորները ուր են: Յերևի, գնացել են», — անցավ Մաքոյի մոքով, և նա վազեվազ գնաց գյուղում փնտրելու քաղաքից յեկած հյուրերին:

«Դրանք իմանում են ինչ անել, ինչպես
կյանքը կարգավորել,—մտածում եր նա,—մի
ինչ վոր կուսակցութիւնն ունեն. եդ ի՞նչ կու-
սակցութիւնն ե»:

Դ. ԳՈՐԾԱՐԱՆՈՒՄ.

Բանվորներին Սաքոն շուտ չգտավ:

Յերբ նա նրանց տեսավ, նրանք միասին
նստած էին Կ. գետի ափին և մի ինչ վոր բա-
նի մասին հանգիստ խոսում էին:

Հեալով Սաքոն նրանց մոտ վազեց, նրանց
համար խորը վիճալորանքի զգացմունքով լցված:
Ինքն ել չիմացավ, թե ինչ դուրս տվեց.

— Յեղբայրներ, ամենքն ել գյուղում այդ-
պես չեն, կան և այնպիսիները, վորոնք մեղ-
քանում են ձեզ:

Բանվորները աչքով վոտից մինչև գլուխ չա-
փեցին նրան:

— Ա՛յ փոքրիկ, եդ ինչի՞ մասին ես խոսում,—
հարցրեց նրան Անդրեասը:

— Հացի,—կրկին խոսեց Սաքոն վրդովվե-
լով,—նրանք ձեզ չտվին, եդ Մագմանյանի, Փի-
նաչյանի արես մարդիկն են չտվողները: Իրենց
գյուղացիներին ել նրանք վռչինչ չեն տալիս,
հնարք են փնտրում վերջինը խելու. ա՛յ, գին-
վորի կին Թեկղիի վերջին հողն են ձև ուրից փախ...

Բանվորներից մեկը իր հանգիստ ժպիտով ժպտաց: Սաքոյի թևից բռնեց և իր մոտ քաշեց նրան:

— Նստիր, այ տղա, յերևում ե, վոր դու խելոք ես: Մենք լավ զիտենք, վոր գյուղում ամենյոք միատեսակ չեն, բայց մեզ հարկավորները, ինչպես յերևում ե, դեռ քնած են:

— Քնած են,—տաք տաք հաստատեց Սաքոն,—չեն իմանում ինչ անեն: Այ, յես ել չզիտեմ, թե ինչ անեմ:

Յեւ հանկարծ բոլորովին կարմրելով, արագ-արագ, աղերսալից աչքերով մերթ մեկին, մերթ մյուսին նայելով, ասաց.

— Տարեք ինձ այստեղից, տարեք ձեզ հետ, ինչ վոր ուզենաք, յես կանեմ... Իմանալ եմ ուղում, հասկանալ եմ ուղում... վերտեղ ե ճըշմարտությունը:

Քաղաքից յեկած բանվորները յերկար խոսեցին գյուղացի տղայի հետ, իսկ վերջը Անդրեան ասաց.

— Վերցնենք սրան, Ստեփան, գործի կը գնենք, աշխուժ տղա յե, իսկ այստեղ նա ավելորդ ե: Բայց մի բան կա,—զիմեց նա Սաքոյին,—մայրդ ինչպես կմնա:

— Ինչպե՞ս,—Սաքոն իր աչքերը ուղղակի Անդրեասի վրա գցեց. յերևում ե, զրա մասին

նա մի քանի անգամ եր մտածել:—Ինչպե՞ս,—կրկնեց նա:—Թե վոր մնամ այստեղ—յես դարձյալ կորչելու յեմ, վիշուր ինձ մաշիլու յե, գուցե, Դանիելի պես յես ել հարբեցող դառնամ. դրանից մորս կյանքը չի քաղցրանալ, իսկ յեթե գնամ, կիմանամ, թե ինչպես պետք ե ասլիլ—և մորս համար յես ավելի շատ բան կանեմ:

Յերեկոյան մի փոքրիկ, աղմկող մեքենայով շողենալ նստած, Սաքոն ննդրեալի և Ստեփանի հետ գնաց նրանց գործարանը:

Տախտակամածի վրա կանգնած նա դիտում եր, թե ինչպե՞ս հարադատ տեղերն ավելի և ավելի եյին հեռանում նրանից: Աչքից ծածկվեց գոյղը:

— Ի՞նչ ես սուս կայել այ տղա,—հարցրեց Ստեփանը:—Յերեկ գյուղական կյանքն ես ավաստում:

— Այնտեղ վոչինչ լավ բան չկա, այնտեղ մարդիկ միայն տանջվում են:

— Սղոսիր, մի քիչ ժամանակ տուր, նրանց ել կոգնենք,—լստահ ասաց Անդրեասը:—Դործը, յեղբայրս, միայն սլսվում ե: Քանի տարեկան ես:

— Մոտ ժամանակներս տասն և չորսը լրացավ:

— Դեհ, մինչև ծերությունդ քեզ համար

գործ կլինի: Տեսե՞լ ես, թե ինչպես են տուն շինում: Յերկար ժամանակ են աշխատում: Իսկ մենք հոնոր կյանք ենք կաղմակերպում: Հանաք ե:

Շոգենալը առավոտյան մոտենում եր գործարանի շենին: Կարծես կորացած եր փոքրիկ փայտե տներով այդ շենը, իսկ նրա կողքին ահագին գործարանի շարեշար բարձր ծխնելույզներն ելին սևին տալիս:

— Ծխնելույզներ, ես ինչքան ծխնելույզներ կան,—բղավեց Սաքոն,—և ինչպես բարակ, սև են, ուսես թե սատանան ե մոմեր տնկել:

— Հա, եդ մեկը ճիշտ ե, վոր սատանան ե, —ծիծաղեց Ստեփանը,—այդ ծխնելույզների տակ այնպիսի աշխատանք ե կատարվում, ինչպես դժոխքում:

Դարձյալ Սաքոն սկսեց ծրարներով դես ու դեն վազել: Ստեփանը ուզում եր նրան գործարանի ուսումնարանում տեղավորել, բայց չընդունեցին: Յերկար ժամանակ բժիշկը քննեց Սաքոյին. կոների, վոտների, մեջքի մկանունները շոշափեց, կուրծքը չափեց, ախանջ դրեց և վերջապես առաց:

— Չե, բան անելու անպետք ե, թույլ ե, սաստիկ քիչ ե զարգացել:

Սաքոյի համար ծանր եր այդ լսել, բայց ինչ

արած. յերևում ե, վոր Մանուշարյանի մոտ յերկու տարի աշխատելն իր բանը արել եր, մարմինը չորացրել եր:

Այն ժամանակ Ստեփանը նրան տեղավորեց նամակատարի պաշտոնում մետաղագործների պրոֆմիուլթյան մեջ:

Սաքոն նոր խոսքերից այլևս չեր վախենում, լսում, պինդ միտն եր պահում և աշխատում եր նրանց նշանակութունը հասկանալ: Այսպես, որինակի համար, պրոֆմիուլթյուն խոսքը, կամ, ավելի ճիշտ, յերկու խոսքը՝ պրոֆեսսիոնալ կամ արհեստակցական միություն խոսքերը, վորոնք սկզբում սարսափելի ելին թվում, բայց հետո շատ հասարակ խոսքեր դուրս յեկան,—մի միություն, վոր հետևում ե այն բանին, վոր աշխատանքը մարդկանց չայլանդակի: Յեթե առաջ այդպիսի միություն լիներ գյուղական բանվորների համար, այն ժամանակ Մանուշարյանը չեր համարձակվի զիշեր-ցերեկ յերեխաներին պարան վորոքել տալով կոտորել:

Սաքոն մի արհեստանոցից մյուսն ե գնում ծրարներ տանելով և զարմանում. այ, ահագին գործարան ե, այ, խոշոր մեքենաներ են, ենքան բանվոր կա, վոր յեթե տասը գյուղ հավաքես, ելի քիչ կլինի, իսկ աշխատանքը ճիշտ վոր դժոխային ե:

Սաքոն սիրում եր նայել, թե ինչպես են հանքեր հալում: Դրա համար անաղին հնոցներ են շինված, նրանց մեջ քարածուխը ուղղակի փոքրիկ վազոններով են լցնում, իսկ քարածուխից հետո հանքն ել նրա մեջ են լցնում: Հնոցի բոլոր դռները պինդ ամրացնում են և սաստիկ տաքացնում: Հնոցների աղյուսից շինած հաստ պատերը սաստիկ տաքանում են, գրեթե թափանցիկ են դառնում: Ապա սկսում են հալած հանքը դուրս թողնել: Բանվորները կաշվե թաթպաններով մինչև արմունկը և կաշվե գոգնոցներով՝ մի քանի աղյուս յերկաթե լծակներով կոտրատում են և շիկնած խորքից հրեղեն գետն ե դուրս գալիս: Նա արագ ե հոսում, կարմիր-կապույտ կայծեր ցայտելով, և այդ կայծերից մարդու գլխին մագներն են այրվում և դաղած տեղեր են մնում մարմնի վրա: Սակայն մարդիկ արիաբար են կանգնած: Թաց ավաղի մեջ նրանք ճանապարհ են պատրաստել հոսանքի համար և ողնում են, վոր հեղուկ յերկաթը պատրաստած կաղապարների մեջ թափվի: Մուգ-կարմիր հանքի փոխարեն հետևյալ ոըը մաքուր ձուլված յերկաթի կտորներ կհանեն կաղապարներից: Ինչ վոր կամենում ես, շինիր նրանցից:

«Ահա թե վորքան ուժեղ են մարդիկ,— ուրախանում ե Սաքոն,— ամենակարծը փափկա-

ցնում են, ինչպես կամենում են, այնպես ել վարվում են կրակի հետ: Սաքոյին առանձնապես դուր եր գալիս այն բաժանմունքը, ուր շոգեշարժ կռանն եր գործում: Հարյուր հիսուն փութ եր նրա քաշը. կոճակը սեղմելուց նա հնազանդորեն կամ բարձրանում եր, կամ ցած իջնում և սարսափելի աղմուկով մետաղի խոշոր կտորները տափկացնում:

Այս արհեստանոցում Սաքոն յերկար եր կանգ առնում և զարմանալի մեքենային նայում:

— Վեր ծոծրակին խփի, ինչ կլինի,— մի անգամ հարցրեց նա: Բանվորները ծիծաղեցին:

— Եհ, տգետ գյուղացի, վոր քեզ դիպի, ել մարդ չի կարող իմանալ, թե ծոծրակդ ինչ տեղ ե:

Կռելու արհեստանոցներում յերկաթի կտորներ եյին նետվում մի քուրայից մյուսը, մի մեքենայից մյուսին եյին անցնում և հնազանդորեն մարդկանց վոսների առաջ եյին ընկնում ինչպես բարակ թերթեր:

Այստեղ ել մարդիկ տաքից խեղդվում եյին, գլանների կրճատումներից և յերկաթի շառաշյուռից խլանում եյին, բայց համառությամբ կանգնած եյին մեքենաների մոտ և ըստ սովորության հանգիստ կռավարում եյին նրանց: Յեւ վոչ վոք չեր ասում՝

— Այս իմն ե:

Ինչ վոր շինված եր, շինել եյին ամենքը միասին: Ամենքը միասին հզոր ուժ եյին, վոր տարրերին եյին հրամաններ տալիս, իսկ յուրաքանչյուրն առանձնապես—վոչինչ եր:

Սաքոն, շունչը կտրած, ժամերով նայում եր այդ մարդկանց աշխատանքին: Նրանց այրած յերեսների վրա հնոցները պայծառ լույս եյին գցում, և թվում եր, թե այդ մարդիկ յերկաթից են շինված և նրանց ներսը բոցավառվում ե:

«Հրեղեն մարդիկ են, —մտածում եր Սաքոն: —Նրանց համար վոչ մի բան պարսափելի չե, ամենքը միասին հաղարհներով դուրս կգան ու իրենց ցանկացածի համեմատ ամբողջ կյանքը շուռ կտան: Սակայն ինչպե՞ս են նրանք կամենում շուռ տալ, ինչի՞ մասին են մտածում մեքենաների մոտ կանգնած ժամանակ»:

8. Մ Ի Տ Ի Ն Գ.

— Միտինգի յեկեք, միտինգի յեկեք, —ճաշի ժամանակ կանչում եյին աշկերտ բանվորները, գոռում եյին ահագին արհեստանոցներում:

— Միտինգը վ, —ումն ե լինելու: Միտինգը չորս ժամին ե լինելու, —խուլ հնչում եր ապակիներով պատած բարձր ծածքի տակ:

Բանվորները ժպտալով նայում եյին անհանդիստ յեղող աղաներին:

— Դրանց տես, ինչպե՞ս են բղավում, կարծես թե մի մեծ բան են անում:

— Գիտեն, թե ինչ բան ե միտինգը, յերեվում ե, վոր նրանց ել գա բավականություն ե պատճառում:

— Առաջվա ժամանակ հենց միայն եղ խոսքի համար մեզ բանտում կփթեցնեյին:

Յերբ վոր Սաքոն միտինգի լուրն առավ, տեղն ու տեղն ուրախությունից թռչկոտեց: Միտինգներում միշտ հետաքրքրական շատ բան են ասում:

Մոտ ժամը չորսին զեպի գործարանի յետևում գտնվող բլրակն եր լայն հոսանքով ձգվում բանվորներին կենդանի բազմությունը:

Վ. ում, հասարակ ամբիոնի վրա, աչքի յե
ընկնում ահագին կարմիր դրոշակը: Հեռվից ե
նա յերևում և բանվորների թափած արյան հի-
շողություններն ե գարթեցնում:

Կովի տասնյակ տարիների ընթացքում յեր-
կիրը այդ արյունից շատ շատ ե ծծել: Բանվո-
րական շենքի նեղ փողոցները հիշում են այն
որերը, յերբ թագավորի արքայականների գնդակ-
ները այնտեղ վժժում եյին: Վիրավորված բան-
վորները գետին եյին ընկնում, արյունա-
քամ լինում, հենց իրենց աղքատիկ բնակա-
րանների դռան մոտ ել մեռնում: Մյուսներին
բռնում եյին, վանդակապատ պատուհաններով
վագոսներն եյին նստեցնում ու տանում, հայտնի
չեր, թե ուր: Թագավորի բանտերի խուլ անկյուն-
ներում առավոտյան լուսաբացին մարդկանց կա-
խում եյին և աղբի փոսերում թաղում և կամ
թե տարիներով քարե տոպրակների մեջ եյին
հալ ու մաշ անում: Իսկ աշխարհումս քանի՞ այդ-
պիսի գործարաններ կան:

Ամբիոնը կենդանի ողակով ե շրջապատված,
հավաքվածները տաք վիճաբանում են, տեղ-տեղ
ել լրագիր են կարդում:

— Ըսկերճե՛ր,— լավում ե գործարանային
հանձնաժողովի նախագահի բարձր ձայնը, և ա-
մենքը լռում են,— այսօր մենք խոսելու յենք, թե

ինչ անենք, վոր ճշմարտության համենք: Բայ-
չեվիկների կուսակցության կողմից գեկուցում ե
անելու ընկ. Նիկողոսը:

Բանվորները բուռն վողջույններով են ըն-
դունում գեկուցողին. իրենցից ե, փորձված
մարդ ե:

Նիկողոսը յերկար ե խոսում: Իր դաժան
ճառը նա հմուտ և պարզ ե կազմում:

— Շատ տարիներ ենք մենք կովել,— ասում
ե նա,— և դարձյալ պետք ե կովենք:

Սաքոն ամբողջապես լսողություն ե դառնում,
կլանում ե խոսքերը, վորովհետև նրանք կապ
ունեն իր մշտական մտածմունքների հետ:

— Կապիտալիստները շարունակում են պա-
տերազմը՝ իրենց նորանոր շահերի համար:
Նրանց շահերը աշխատավորների արյունն ու
քրտինքն են: Յեվ այս բոլորը այնպես ե սարք-
ված, վոր աղքատները աննկատելի կերպով ի-
րենք են անձնատուր լինում այդ գիշակերներին:

Դե ի հարկե, այդպես ե,— մտածում ե Սա-
քոն,— հորս պատերազմ տարան, նա մի խոսք
ել չսաց: Ով գիտե, թե ինչ տեղ են նրան սպա-
նել, և ինչու համար... Կամ թե մորս վերց-
նենք,— յերբ Մանուշարյանը նրա Սաքոյի կյան-
քից պարան եր վոլորում, նա «բարերար» եր
անվանում Մանուշարյանին:

Իսկ Նիկողոսը հետո շարունակում ե.

— Պետք ե, վոր միլիոնավոր բանվորները, զինվորներն ու գյուղացիները վոչնչացնեն այդ տղրուկներին: Պետք ե, վոր նրանք իշխանութունը իրենց ձեռքը վերցնեն, իրենց ուզածի պես կյանքը կարգավորեն:

— Ինչպե՞ս թե իրենց ուզածի պես,—տականջները սրում ե տղան:

— Բանվորները գիտեն, թե ինչպես պետք ե կազմակերպեն այդ կյանքը,—կարծես թե Նիկողոսը պատասխանում ե նրան:—Հողը, գործարանները, արհեստանոցները նրանք ընդհանուրի սեփականութուն կդարձնեն: Նրանք հազարավոր բարդ մեքենաներ կկռեն-կկոփեն և կդարսեն, բոլոր աշխատավորներին ձեռքով բանելու ծանր աշխատութունից կազատեն. հարկավոր իրերի քանակութունը կկրկնապատկեն, կտառնապատկեն, արտերի պտղաբերութունը կավելացնեն:

Սաքոյի աչքի առաջ կանգնում են գործաբանի պողպատե հզոր մեքենաները: Արդարե, ինչ կլինի, յեթե նրանց թիվը շատանա և ամեն տեսակ գործ նրանք սկսեն անել:

— Գյուղացի-աղքատները կգնան բանվորների յետևից,—շարունակում ե Նիկողոսը:

— Սաքոն ագահաբար խում ե: Շատ բան

անհասկանալի յե: Մի բան պարզ ե,—ապրելն ավելի լավ կլինի: Այն ժամանակ թե՛ զինվորի կին Թեկղին և թե Սաքոն այս յերկրի վրա իրենց համար տեղ կգտնեն:

Սաքոյի սիրտը բերկրությունից ճմլվում ե, և այնպես ե թվում, կարծես թե եր առած՝ մարդ մի ինչ վոր տեղ ե թռչում: Յերևում ե, վոր ամենքի համար ել լավ ե: Բոլորի աչքերը ցուում են, ավելի և ավելի յեն մոտենում միմյանց:

— Ամեն տեղ, բոլոր պետություններում, բանվորները այդպես կվարվեն, և զանազան ազգերի միջև սահմանները կանհետանան, պատերազմներ այլևս չեն լինի: Այլևս վոչ մեկը մյուսի լծի տակ չի լինի,—Նիկողոսի ձայնը իբրեւ զանգակ եր հնչում,—և սոցիալիզմի դարը կգա:

Սաքոն ամբողջ մարմնով առաջ ե ձգվում:

«Ուրեմն այ ինչ բան ե սոցիալիզմը, վորի մասին Դանիելն ել եր խոսում, նա կլինի... կլինի»...

Ինչպես մրրկահույզ ծով, հազարավոր ձայներ են զրրղում:

— Թո՛ղ կորչի պատերազմը:

— Պատերազմ՝ պատերազմի դեմ:

— Կեցցե՛ք բանվորների և գյուղացիների իշխանությունը:

Բազմության առջև մեկը մյուսից հետո խոսում

են գործարանի բանվորները: Նրանց խոսքերը պարզ են:

Յերկու ճանապարհ չկա: Մեր առաջ մեկ ճանապարհ ե. ով վոր մեզ հետ չէ, նա մեր դեմ ե:

Միտինգը վերջանում ե:

Մեկը կայտառ ու վստահ՝ սկսում ե սիրած յերգը. —

Վստահ քայլեցեք, ընկերներ,

Կռվում կարիանանք հոգով...

Հազարավոր ձայներ ձայնակցում են ծանոթ խոսքերին. միախառնվում են և մի հզոր յերգ ե դառնում:

Արեն արդեն սկսում ե մայր մտնել, նրա շառագույն ճառագայթները դեմքերի վրա յեն ընկել, անդրադառնում են փայլուն աչքերում: Ամենքը կարծես լույս են տալիս, ամենքը ուրիշ տեսակ դարձան:

Յերգի ներդաշնակությամբ մարդիկ շարք-շարք կանգնում են. տղամարդիկ և կանայք, ծերունիներ և յերեխաներ, առանց հրամանների սյուններ են կազմում, ուս-ուսի յեն տալիս, մոտ են զգում միմյանց:

Յերգելով ցրվում են շենի նեղ փողոցներով, դժկամությամբ բաժանվում են շարքերից, ի-

րենց տներն են գնում: Իսկ տանը յուրաքանչյուրը մենակ՝ ընդհանուր գործի մասին ե մտածում, այդ գործի համար կռվելու յե պատրաստվում:

9. ՂԱԶԱԽՆԵՐԸ ՀԱՐՁԱԿՎՈՒՄ ԵՆ.

Փամանակը անցնում եր: Ամառը արագ անցավ, աշունն ևս իր տեղացող անձրևներով նույնպես շուտ անցավ: Յեվ հյուսիսի վաղահաս ձմեռը իր թավամազ սպիտակ գորգը փռեց:

Պետրոգրադում և Մոսկվայում, տաք կռիվներից հետո բանվորներն ու ղինվորները վռնդել են կապիտալիստներին և կալվածատերերին, իշխանությունը իրենց ձեռքն են առել:

Հեռագրի բարակ թելերով այդ լուրը տարածվեց Ռուսաստանի բոլոր անկյուններում, միլիոնավոր մարդկանց ուղեղը ծակեց:

— Կեցցե՛ք՝ բանվորների, ղինվորների և ազգատ գյուղացիների հեղափոխությունը:

— Ամբողջ իշխանությունը բանվորների, ղինվորների և գյուղացիների պատգամավորների խորհուրդներին:

Այստեղ, գործարանում, այդ լուրին այնպես վերաբերվեցին, ինչպես վաղուց օպասած բանի: Հակառակ վոչ մի ձայն չլսվեց, վոչ կասկածողներ կային, վոչ ել վախեցողներ:

— Ուրիշ կերպ ինչպես կարող ե լինել,—

ասում էին բանվորները:— Այդպես ել հարկավոր ե, քանի տարի յե, վոր մենք դրան էյինք ձգտում:

— Միթե գեթ մի ազնիվ պրոլետար կարող ե իր իշխանություն հակառակ գնալ:

Միայն չէին հավատում, վոր կռիվը վերջացել ե:

— Բուրժուազիան դեռ դուրս կաողա, նա ոձի պես ե. տուտը կտրիր, նա դարձյալ կենդանի յե:

— Ելի հարկավոր կլինի մարտնչել:

Յեվ խելացի, յեռանդազին սկսեցին բանվորները ղինվել, վերջին կռիվները տվին, յուրաքանչյուր բանվորի համար մի մի հրացան ճարեցին, քաղաքից գնդացիներ (պուլիմյոտներ) բերին:

Յերբ Սաքոն իմացավ, վոր խորհուրդները հաղթել յեն, անմիջապես ըկեր Նիկողոսին դիմեց.

— Լսե՛լ ես, ախպեր,— հուզված հարցրեց նա,— մերոնք հաղթել են: Այժմ լավ կլինի, բոլոր չքավորները վտաքի կկանգնեն:

— Այ փոքրիկ, սպասիւր, շատ մի՛ շտառիր,— ասաց Նիկողոսը:— Նրանց գլխին տվինք, այդ ճիշտ ե, լավ տուինք, իշխանությունը մեր ձեռքն առանք, այդպես ե, բայց դա գործի միայն սկիզբն ե. Ազատություն թագավորության ծանր դուռը

մենք միքիչ բաց արինք, և պետք է, վոր ամբողջ աշխարհի բոլոր բանվորները մեզ ոգնեն զա՛լայն բանալու: Այն ժամանակ ի՛ր ոք լավ կլինի: Բայց առայժմ ծանրության մեծ մասը մենք մեր վրա յենք բարձել. պետք է այծի պես թռչկոտել, այլ ուժ պետք է հավաքել:

Այս խոսքերի առթիվ Սաքոն մտածմունքների մեջ ընկավ: Յեվ նա մտաբերեց շոգենավի վրա Անդրիասի ասած խոսքերը:

«Ամբողջ կյանքումդ քեզ համար գործ կլինի»:

Ուրեմն, ճիշտ է, նոր կյանքը յերկրի վրա շուտ չի հաստատվի: Են, վրչինչ, կարելի չէ համբերել, միայն թե աջակցություն լինի: Մյուս յերկրների բանվորները հեռու յեն, բայց ինչպե՞ս է այժմ գյուղում, ի՞նչ են անում գյուղացիները: Գոնե գյուղից մի լուր գար:

Յեվ գյուղից լուրեր յեկան: Դեռ ինչպե՞ս յեկան, և ինչպիսի՞ լուրեր:

Մի ուր Սաքոն աշխատանքից տուն վերադարձավ և իր մոտ յերկու հյուր գտավ:

Ուղղակի Մեծ գյուղից Ռնիկ Լազյանն եր յեկել, իր տասը տարեկան յեղբայր Մանուկի հետ:

Վրտով ենք յեկել քեզ մոտ: Սաքո՛, լավ են խփել,—ասաց Ռնիկը:—Լսել ենք, վոր դու աշատեղ լավ ես ապրում, ժողովներ ես գնում:

Իսկ գյուղում ապրելու ճար չկա: Գյուղացիները կարծես գիժ խոտ են կերած, միմյանց վրա են գնում:

— Ի՞նչ է պատահել վոր,—հարցրեց Սաքոն:

— Մի մասը բայլչիկների կողմնակից է, միուսները հակառակ են: Պատերազմի ճակատից զինվորներ են սկսել գալ, նրանք բայլչիկներ են, Լենինի, Տրոցկու կողմից են...

— Ահա՛,— ուրախացավ Սաքոն,— նշանակում է՝ հասկանալ են սկսել:

— Ձհասկանալու ի՞նչ կա այդտեղ: Պատերազմը նրանք վերջացրել են, և հողը, վոր առաջ պետական էր, չքավորներին են բաժանելու: Բանը պարզ է, միայն...

— Ի՞նչ միայն:

— Ի՞նչ մարդիկ են դրանք, եղ Լենինն ու Տրոցկին: Դրա համար ել քեզ մոտ եմ վազել, Սաքո, իմանալ եմ ուզում. գործարաններում, ասում են, դրանց մասին գրքեր կան: Մեր գյուղացիները զլխից դուրս յեն տալիս, թե նրանք նեւեր են, գերմանացոց լրտեսներ են: Գյուղացիներին իբրեւ թե հողով են խաբում, իսկ հետո բոլորին կծախեն գերմանացիներին, դրա համար ել պատերազմի ճակատը փակել են...

— Սաքոն տեղից վեր թռավ,— եղ ո՞վ ես ասում:

— Ո՞վ: Համարյա թե ամենքը գյուղում, իսկ ամենից առաջ Փինաչյանը, Մազմանյանը:

Սաքոն ծիծաղեց:

— Մէյ դեմեր: Նրանք ափսոսում են, վոր պատերազմը վերջանում է, առևտուր անելն ենքան շահավետ չի լինի: Իրենց հողի, իրենց փողի դարդունքն են: Զգում են, վոր ժողովրդի վրա իրենց իշխանությունը վերջանում է, դրա համար ել գյուղացի հիմարներին ավելի յեն հիմարացնում:

— Ինչպե՞ս չե, նրանց իշխանությունը վերջանում է,—խոսակցության մեջ մտավ Մանուկն իր բարակ ձայնով,—մեր Մանուչարյանը, հո հիշում ես նրան, իրեն ու վորդու համար հրացաններ ե գնել, սպառնում ե մեր գյուղում. — «բոլորին կլսվեմ, — ասում ե,—յեթե իմ ունեցածին դիպել եք»:

— Ե՛հ, մենք ել հրացաններ ունենք,—հպարտ ասաց Սաքոն,—տեսնենք ով կհաղթի:

Յեվ հանկարծ, իբրև կինդանի, ինքը Մանուչարյանը նրան պատկերացավ—հաստ մարմնով, փոքրիկ չար աչքերով, և աղաղակեց բաց բերանով: Միթե այսուհետև ել նա իշխանություն ե բանեցնելու, յերեխաներիարյուն ե խմելու: Վո՛չ մի կերպ: Այդ դեպքում ավելի լավ ե մեռնել:

— Կթագենք, կթագենք նրանց,—ասաց Սա-

քոն խեղդովող ձայնով:—Ամենքս կովելու կգնանք: Միթե դու, Մանուկ, չե՞ս գնալ:

— Յես կգնամ, կրկին ձվաց Մանուկը. —գյուղում ես որ չունեմ: Ով վոր հաց ունի, քշում ե քնձ ինչպես շան լակոտի: Իսկ Մարիամը, Սաքո, գիտես, մեռավ: Սովից մեռավ:

Սաքոն գլուխը ցած կախեց:

— Խեղճ Մարիամ, չթողին, վոր ոտքի կանգնե:

Տղերքն այդ յերեկո շատ խոսեցին, ամենքն ել յերգվեցին կա՛վիլ նոր կյանքի համար, ավելի լավ կյանք ձեռք բերելու համար:

Հետևյալ որը Ոսիկը մտավ գործարան բանելու, իսկ Մանուկը Սաքոյին սկսեց ոգնել:

Յերեխաները համերաշխ եյին ապրում: Աշխատանքից հետո միասին ժողով եյին վաղում, աշխատում եյին լրագրներ կարդալ, Ո՛հ, յեթե Խոջայեա ամբողջ կյանքը ապրեյին:

Բայց մի գիշեր շատ սու՛ր սուլեց գործանի սուլիչը և անհանգիստ ձայնով սկսեց բանվորներին զարթեցնել:

— Տագնապի՛ նշան ե, տագնապի՛, —լավում եր ամեն կողմից:

— Խոչ ե պատահել:

Ամենքը դեպի խորհրդատունն եյին վաղում: Իսկ այնտեղ գենքեր եյին շտապ շտապ բաժանում:

— Շո՛ւտ արեք, ընկերներ: Ղազախների մի խումբ գործարանի վրա յե գալիս: Ուզում եյին քնած ժամանակ վրա տալ և ամենքիս կոտորել:

— Ո՞վ կարող ե հրամաններ արձակել:

— Տղերք, ինչ եք պարապ ման գալիս. վորքան կարող եք շատ փամփուշտ վերցրեք, մեզ կտաք:

Յեւ մի քանի բռալեյից հետո գործարանի պատերի մոտ գնդակները սուկելով աղիողորմ լալիս եյին, յերկաթե ծնոտները թխթխեացնելով՝ գնդացիին եր մաղում:

Ղազախները՝ ընդդիմադրութիւն հանդիպելով յետ նահանջեցին:

Այդ գիշերից գործարանի խաղաղ կյանքը վերջացավ: Միշտ պետք եր պատրաստ լինել:

Հեռավոր կայարաններում զազախները սկսեցին վաշտեր կազմակերպել բանվորների դեմ: Ռուսաստանի բոլոր ծայրերից սկսեցին նրանց մոտ գնալ թագավորի նախկին սպաներն ու գեներալները, իրենց կալուածներից վռնդված կալվածատերերը, իրենց գործարանների և արհեստանոցների արդյունքներից զրկված կապիտալիստները: Նրանք եյին զազախներին սրում խորհուրդների դեմ, տաժանաբար կոտորում եյին բռնված բայշեկներին:

— Մի արշին ել հող չենք տալ—ասում եյին

նրանք:—Ամեն մի փուշ արարածի չենք թողնիլ, վոր մեզ հրամաններ տա:

— Դարձյալ ոճը դուրս սողաց, —ասում եյին բանվորները. — ծեծեցինք, բայց չսատկեցրինք. կենսունակ ե անիծվածը:

— Ախպեր, ա՛յ ախպեր, — սողալքն անհանգստացնում եյին ամեն մի պատահողի, — եդ զազախները ինչո՞ւ համար են մեզ վրա գալիս, մենք ի՛նչ ենք արել նրանց:

— Ի՛նչ: Փոքրիկ տերեր են, մանր կալվածատերեր են, ուրիշի արյունով եյին ապրում: Ինչի՞ր գլուղական հարստահարիչները մեր դեմ են գնում: Նրանք հիմի զազախների հետ միասին կլինեն—յերկուսն ել մի պտուղ են: Իսկ նրանց վրա մեր յերգվյալ թշնամիներն են հեծել և ուզում են ներս մտնել:

Պարապմունքներից հետո մարգագետնում զինվորական վարժություններ եյին լինում: Բոլոր բանվորները զենք բանեցնել եյին սովորում:

Կանայք ու աղջկերք գնում եյին գթության քույրեր լինելու, դասեր լսելու:

Իսկ խորհրդատան վրա մի անագին դրոշակ եր ծածանվում: Բանվորը հրացանը ձեռքում պինդ սեղմած՝ լարված դեպի առաջ եր նայում, Հորիզոնի յետեից պայծառ, կարմիր արեգակն

եր բարձրանում, ահա-ահա վոր աեզ վոր ե կծա-
գի և իր լույսը կսփռի աշխարհում հոկ առայժմ,
վաղորդյան ստվերներում սողում եյին մարդ-
կային մութ կերպարանքներ.—գերացած, ազահ
կապիտալիստն ե, հպարտ ու քնքշացած կալվա-
ծատեր գեներալը, վոր պատրաստ ե անկիրթ
զինվորին խփել, ուրիադներին, վոստիկաններ,
ժանդարմներ, հարստահարիչներ...

Յեվ քամուց յերերվող վորոշակի սլակատը
յուրաքանչյուրին հիշեցնում եր.

«Հրացանը պինդ բռնիր ձեռքիդ, պրոլետար»:

10. ԿԱՐԾԻՐ ԲԱՆԱԿՈՒՄ.

Անցավ մի տարի:

Հարստահարիչներին, գեներալներին վաշտերը
սև ողակով շրջապատեցին խորհրդային Ռուսա-
տանը: Ոտար յերկրների կապիտալիստներն ոգ-
նում եյին նրանց: Գերմանական, ֆրանսական,
անգլիական բուրժուազիան գորբեր, փող, գենք
ե հագուստ եր ուղարկում:

Բանվորական կազմակերպությունները մեկը
մյուսից հետո՝ ռազմաճակատը դուրս յեկան:

Գործարանումն ել արշավելու պատրաստու-
թյուն սկսեցին տեսնել:

Ո՞ւմն ընտրել հրամանատար:

Վճռեցին Ստեփանին: Նա փորձված, ճշմար-
տասեր մարդ ե:

Ստեփանը վոչինչ չասաց, միայն իր ալե-
խառն գլխին դրած գդակը ձիգ քաշեց մինչև
հոնքերը և իր ինքնուրույն ժպիտով ժպտաց:

Այդ վարկյանին հա հիշեց իր աքսորի բոլոր
տարիները: Հո չի կրկնվի անցյալ կյանքը:

Սաքոն յերբ լսեց ռազմաճակատի մասին,
նրա մտքովն անցավ.

— Յես ել կգնամ, անպատճառ կգնամ:

— Ե՛հ, դո՞ւ ուր ես գնում Սաքոն,—համոզում էյին նրան բանվորները:— Դու դեռ փոքր ես, ճուտի պես թեփրված ես:

— Յես կմեծանամ, ընկերներ, ճիշտ եմ ասում, կմեծանամ,—հավատացնում էր Սաքոն:— Չե՞ փոքր զարնան յես արդեն տասն և վեց տարեկան կլինեմ:

— Դու այստեղ մնա,—գլխից ուղ եյին ասում նրան:

Սաքոն այդ մտքի հետ հաշտվել չեր կարողանում:

Մնալ այստեղ, հանգիստ նստել այն ժամանակ, յերբ ուրիշները պիտի կռվեն, պիտի մեռնեն: Ամենքը պիտի գնան պատերազմի ճակատը, այն դեպքում հաղթությունն ավելի շուտ կլինի:

Սաքոն վազեց ընկեր Անդրիասի մոտ: Սա յել ուղմաճակատ է գնում:

Յերբ Սաքոն նրա մոտ յեկավ, Անդրիասը հեռու ճանապարհորդության պատրաստություններն էր վերջացնում:

Անկյունում դրած էր լավ մաքրած և յուղած հրացանը, կախարանից կիսամուշտակն էր կախված: Անդրիասի կինը, սեղանի մոտ լուռ և լուրջ կանգնած, ճանապարհորդական տոպրակի մեջ

սպիտակեղեն և մի քիչ ել ուսելիք էր դարձում:

Ինքն Անդրիասը՝ աթոռի վրա նստած, իր կոշտ ու կոպիտ մեծ ձեռքով շփում էր չորս տարեկան աղջկա զանգուր գլուխը:

— Հայրի՛կ, հայրի՛կ,—աղջիկը դեպի հայրն էր ձգվում:

— Ճտեսություն, աղջիկս,—ասաց Անդրիասը, ցտեսություն, հայրիկդ հեռու պիտի գնա: Սաքոն կարծես թե կպել էր շեմքին:

— Ի՞նչ կլինի: Իսկ յեթե Անդրիասին հանկարծ սպանե՞ն: Այն ժամանակ ո՞ւր պիտի գնա այս սիրուն աղջիկը:

Անդրիասը դարձավ կնոջը: Դեմքը շատ գորտվախից էր, իսկ ձայնը դաժան:

— Տես հա, Աննա, մենակ մնալով՝ լաց չլինես: Առանց կռվի՝ հեղափոխություն չի լինում: Մեզանից առաջ ել մարդիկ մեռել են, կմեռնենք և մենք, բայց մյուսները ուրիշ կերպ կսկսեն ապրել:

— Ընկեր Անդրիաս,—Սաքոն չկարողացավ իրեն զսպել,—ինձ ել ձեզ հետ վերցրե՞ք մեր ընդհանուր գործի համար մեռնելու:

Անդրիասը ծիծաղեց:

— Ի՞նչու պիտի մեռնես, դու դեռ պիտի ապրես: Իսկ յեթե ուզում ես ուղմաճակատ գնալ, գնանք, այնտեղ շատ բան կսովորես:

Հետևյալ առավոտ Սաքոն ժիր ու կայտառ ման էր գալիս վաշտի հետ: Ոնիկն և Մանուկը նրան ճանապարհ դրին:

— Մենք ել շուտով քեզ մոտ կգանք,—բղա-

վեցին նրանք, սպասիր մեզ: ել հինը չի լինիր:

Ինչպես մեծ գետի վտակներ, բանվորական խմբերը քաղաք էյին հոսում: Նրանցից կարմիր գնդեր, զիվիզիաներ էյին կազմակերպում, և իրենց հրամանատարության կարգադրությամբ վորը դեպի արևելք եր գնում, վորը դեպի արևմուտք, վորը դեպի հարավ, վորը դեպի հյուսիս:

Քանի՞ հազար վերաս վոտով անցան կարմիր բանակայիները այդ ժամանակամիջոցում:

Քանի՞ քանի մեծ և փոքր գյուղեր, քաղաքներ անցան նրանք: Յեվ Սաքոն նրանցից յետ չեր մնում:

Հրացանը ասես թե կպել եր նրա մեջքին, գրպանում միշտ նոր լրագիր եր լինում կամ մի վորևե գրքույկ:

Գնաց Սաեփանը: Առաջին կռիվներից մեկում նա ընկավ: Նա գնում եր առջևից, և թշնամու գնդակը ուղղակի նրա սիրտը խոցեց: Կարմիր հրամանատարը հնձվածի պես տապալվեց, և նրա մշտական խաղաղ ժպիտը այնպես ել սառած մնաց նրա յերեսին:

Վիրավորված Անդրիասը թիկունքը ուղարկվեց:

Բայց Սաքոն դեռ վողջ ե և անփնաս:

Այդ՝ և՛ լավ ե, և՛ վիրավորական: Վտանգներից յերբեք նա չեր խուսափում: Կարմիր բանակայինը գնդակներին ընտելացել եր, չի վա-

խենում թնդանոթային սլայթոսներից: Մի բան նա հաստատ գիտե.

— Ինչ ել վոր լինի, անհրաժեշտ ե առաջ գնալ:

Մի որ գունդը կանգ առավ հանգստանալու:

Սաքոն մտածմունքների մեջ խորասուզվեց, սկսեց փորժորել, հինը մատբերել:

Յեվ արշավանքների ու կռիվների ժամանակ նրա աչքի առաջ մոռացված մայրն եր: Կուչ յեկած, քաղցից գունատված, կեղտոտ ցնցոտիներով, սրտի մշտական կսկիծով եր նա:

— Ինչ անեմ, վորդի,— հնչեց մոր ձայնը:

Սաքոն ցնցվեց: Այդ հարցին նա այժմ կարող եր պատասխանել. նա գիտեր, թե ինչ պետք ե անել՝ մարդկային կատաղի դժբախտությունը արմատախիլ անելու համար:

Հարկավոր ե մի նամակ գրել նրան և ամեն բան բացատել:

Սաքոն մի թերթ թուղթ վերցրեց և յերկար ժամանակ նրանով եր զբաղված, իսկ յերբ վերջացրեց, մի նախշուն, առանձին տեսակի նամակ եր դուրս յեկել:

«Բոլոր յերկրների պրոլետարներ, միացե՛ք:

Կեցցե՛ համաշխարհային հեղափոխությունը:

Կեցցե՛ն պրոլետարիատի առաջնորդները —

Լենին և Տրոցկի ընկերները:

«Սիրելի մայրիկ ջան:

«Այս նամակը գրում եմ քեզ պատերազմի ճակատից: Մեր թշնամիների հետ մենք սաստիկ ենք կռվում և հուսում ենք խնայում: Կյանքիս բաղձան-

քը իրաւորովեց—այժմ ես գիտակից մտըդ եմ և գիտեմ, թե ինչու համար եմ գնում մեռնելու։ Հիմի, մայրիկ ջան, ես լավ գիտեմ, թե բայելիկնեքը, կամ, ինչպէս այժմ սկսել են նրանց անվանել, կոմունիստները ինչ մտրդիկ են և ինչու համար են կռվում։ Ինքս ել շուտով կոմունիստ կդառնամ։ Գիտեմ նույնպէս, թե ուրիշ ինչ կուսակցութուններ կան, թե ինչ բան եւ սոցիալիզմը։ Այստեղ, կարծիք բանակումն ել մեզ շատ բան են սովորեցնում։ Ամեն ոք լրագիր ել եմ կարդում։

«Իմ մասին դու դարդ մի անի և մի լար։ Իմ գործը հաստատ գործ ե։ Յեւ յերբ պատերազմի ճակատներում հաղթենք, քո մասին հոգս կ'անեմ, յերեխաների համար ել ընծաներ կբերեմ։ Ոնիկ Լազյանն ել այստեղ ե, պատերազմում, իսկ Մանուկը սանիտարների մոտ ե լինում, նրանց ե ոգնում։ Նրան գովում են, մեր բանվորական-գլուղացիական հանրապետության համար նրանից լավ քաղաքացի յե դուրս գալիս։ Տեսնում ես, քո դառնագին արցունքներդ դուր չկորան։

«Մնամ քո վորդի՝

ընկեր Զաքարյան Մարգիս»։

Սաքոն մի քիչ մտածեց և ավելացրեց—

«Բայց կոմունիստներն այնպիսի մտրդիկ են, վոր մինչև աստղերն ել կթռչեն։ Ինչ վոր ուզենան, կանեն»։

ԼԵՆԻՆ ՅԱՆ ԳՐԱԳՐԱՆ

Լույս են տեսել.

- 1) Լենինի պատգամները յերիտասարդության.
- 2) Լենին.—Ինչպէս պետք ե լինի կոմիսիտը.

ՍՈՑ-ԲԱՎԱՔԱԿԱՆ ՀԱՐՔ

Լույս են տեսել.

- 1) Ստալին.—Գյուղացիական հարց.
- 2) Ստալին.—Ազգային հարց.

ԴՅՈՒՂԱՑԻՆԱԿԱՆ ԳՐԱԳՐԱՆ

Լույս են տեսել.

- 1) Լիվինսկի.—Գյուղատնտեսական հարկ.
- 2) Աստուկ Կամբը թե՞ գլուղ. գիտությունը.
- 3) Ռուզին.—Գյուղացիական հողաշինարարության այրուքները.
- 4) Մարդկային բնակարանի պատմությունը.
- 5) Վլասով.—Հողի մշակումը յերաշտի ժամանակ.
- 6) Դմիտրիև.—Տղիտությունը և մահապատուությունը.
- 7) Լ. Իյոզևիչ.—Գեղ կանգնի գերան կը կոտրի (կոտակեր, մասին).
- 8) Բրանսուրդ.—Կենդանիների հիվանդութ.
- 9) Սկոմորոխով.—Ինչ ոգնությունը հիվանդ կենդան.

ՀԱՆՐԻ ՄԵՏԶԷԼԻ ԳԻՏԵԿԱՆ ԳՐԱԳՐԱՆ

Տպագրվում են.

- 1) Սեմեկին.—Արեք, նրա վորդիները ու թոռները.
- 2) Ուզովի մինչև այրուքը.
- 3) Սեմաշկո.—Թորախտ.
- 4) Սպերանսկի.—Մոր այրուքները.
- 5) Հինսուրդ.—Յերեխ. վարակիչ հիվանդութ.
- 6) Կրավչենկո.—Գյուղում ինչպէս անցկացնել երեւտրականութ.
- 7) Մատտերն.—Բիմիան գլուղատնտեսութ. մեջ.

ԽՈՐՀՐՈՒՑԻՆ ԳՐԱԳՐԱՆ ԳՐԱԳՐԱՆ

Լույս են տեսել.

- 1) Եսիպով.—Գյուղացիության սրտանդրացի ծրագիրը.

«Ազգային գրադարան»

NL0318734

- 2) Լենինի պատգամները ժող. լուսավարության մասին.
- 3) Տյուրյակուլով.—Ազգային հարցը և դպրոցը.
- 4) Նեկերով.—Ինչպես ելին ապրում տիկնիկները (մանկական).
- 5) Պ. Գ. Խ.-ի III մեթ. նամակը.—«Սշխատանքի հաշվառումը I աստ. դպր. մասին».
- 6) Պ. Գ. Խ.-ի IV մեթ. նամակը.—Անկրոն դաստիարակության մասին».
- 7) Ժավորոնկով.—«Հասարակագիտությունը I աստ. դպրոցում».
- 8) Կրավչենկո.—«Թե ինչպես Սարոն կարմիր բանակային դարձավ» (մանկ. - միջին և բարձր հաս.):
- 9) Ֆոկս.—«Մինիստր մեկ ժամով» (մանկ. — միջ. և բարձր հաս.):
- 10) Ուրովից.—«Ճամբորդություն ասիականակով» (մանկական.):
- 11) Մամիս-Սիրիրյակ.—«Մոծակի և արջի մասին» (մանկ.):
- 12) Կուպրին.—«Յերկրի խորքերում», (մանկ.):
- 13) Ղ. Ալայան.—Հեքիաթներ (մանկ.):
- 14) Ռուդեն.—Պիոներ, պահպանիր առողջությունդ.
- 15) Խլենիկով.—Կարմրամորթները (մանկ.):
- 16) Ռիժկով.—Մատաղ պիոներ.
- 17) Շուլցին.—Սոցիալական դատա. հիմն. հարցերը.

ԳԻՆԸ 35 ԿՈՊ.

